

Planbureau-werk in uitvoering

Vorstudies Natuurverkenningen 2002 - onderdeel internationaal

Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst

Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap

I.M. Bouwma
J. A. Klijn
G.B.M. Pedroli

Werkdocument 2001/11

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte

Wageningen, 2001

Voorstudies Natuurverkenningen 2002 - onderdeel internationaal

Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst

Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap

I.M. Bouwma
J. A. Klijn
G.B.M. Pedroli

Werkdocument 2001/11

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte

Wageningen, 2001

De reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen* voor het Natuurplanbureau. De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van het Natuurplanbureau verspreid. De inhoud heeft een voorlopig karakter en is vooral bedoeld ter informatie van collega-onderzoekers die aan planbureauproducten werken. Citeren uit deze reeks is dan ook niet mogelijk. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

* Uitvoerende instellingen: Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR)

Werkdocument 2001/11 is gekwalificeerd als status B. De inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door Dr. J. Noteboom en Drs. S. Ligthart

Betekenis Kwaliteitsstatus

Status A: inhoudelijke kwaliteit beoordeeld door een adviseur uit een zogenoemde referentenpool. Deze pool bestaat uit onafhankelijke adviseurs die werkzaam zijn binnen het consortium RIKZ, RIVM, RIZA en WUR

Status B: inhoudelijke kwaliteit beoordeeld door een collega die niet heeft meegewerkt in het desbetreffende projectteam

Status C: inhoudelijke kwaliteitsbeoordeling heeft (nog) niet plaatsgevonden

©2001 ALTERRA Research Instituut voor de Groene Ruimte
Postbus 47, 6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail Natuurplanbureau: b.tencate@alterra.wag-ur.nl

Project 325-10354-03

[NPB Werkdocument 2001/11 – december 2001]

Werkdocumenten in de Reeks 'Planbureau – werk in uitvoering' worden uitgegeven door het Natuurplanbureau, vestiging Wageningen. Informatie: (0317) 47 78 45; e-mail: b.tencate@alterra.wag-ur.nl

Inhoud

Voorwoord	7
<i>Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst</i>	9
1 Inleiding	10
2 Beleid en wetgeving in de Europese Unie	11
2.1 Belevsvorming in de Europese Unie	11
2.2 Beleidsdocumenten in de zes beleidsterreinen	13
2.3 Wetgeving	14
2.4 Fondsen	17
3 Hoofdpijnen huidig beleid	20
3.1 Inleiding	20
3.2 Landbouw	20
3.3 Rurale ontwikkeling	22
3.4 Verstedelijking/ Grote steden problematiek	22
3.5 Transport en infrastructuur	23
3.6 Visserij	24
3.7 Recreatie en Toerisme	25
4 Beleid in voorbereiding voor de zes beleidsvelden en langetermijntrends	27
5 Verwachte effecten van het Europese beleid op het milieubeleid, het ruimtelijke ordeningsbeleid en het biodiversiteitsbeleid in Nederland	28
6 Conclusies	30
Literatuur	31
Bijlage A Chronologisch overzicht van beleidsdocumenten van de Europese Unie in de zes beleidsvelden	33
Bijlage B NUTS regio's in Nederland	36

<i>Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap</i>	39
1 Inleiding	40
2 Waarom meer aandacht voor de internationale context?	41
3 Toegewezen status aan de Nederlandse natuur en landschappen	42
4 De internationale betekenis van Nederlandse natuur en landschappen	43
4.1 Natuur	43
4.1.1 Welke criteria te hanteren ?	43
4.1.2 Welke soorten / gemeenschappen en gebiedstypen of gebieden zijn internationaal belangrijk ?	44
4.2 Landschap	44
4.2.1 Cultuurhistorie van landschappen	45
4.2.2 Aardkundige waarden	47
4.2.3 Visuele / toeristisch-recreatieve aspecten in internationale context	48
4.2.4 Internationale landschapswaarden in samenhang en opgeteld	48
5 Internationale trends en bedreigingen voor de Nederlandse natuur en landschappen	49
6 Beleidsaanbevelingen	50
6.1 Natuur in internationaal kader	50
6.2 Algemeen beeld van de internationale betekenis Nederlandse landschap	50
6.3 Cultuurhistorische fenomenen	50
6.4 Archeologische waarden	51
6.5 Aardkundige waarden	51
6.6 Visuele – toeristische waarden	51
7 Onderzoeksconsequenties NPB 2001	52
7.1 Natuur	52
7.2 Landschap	52
7.3 Cultuurhistorische aspecten en archeologische waarden	52
7.4 Aardkundige waarden	52
Literatuur	53
Bijlage C Dummy Internationale waarden Nederlandse natuur en landschap	55

Voorwoord

In dit rapport zijn de resultaten van twee voorstudies voor de Natuurverkenningen 2002 opgenomen. Deel A bevat de resultaten van de eerste voorstudie; een overzicht van het huidige EU beleid, wetgeving en financiële middelen in zes beleidsvelden (landbouw, rurale ontwikkeling, transport & infrastructuur, verstedelijking, visserij en recreatie & toerisme). Deze voorstudie had twee belangrijke doelen

- (1) Bijdragen aan de expertise voor het projectteam Natuurverkenningen 2002 op het gebied van het huidige beleid van de Europese Unie, en
- (2) Bijdragen aan het afbakenen van het onderdeel Natuurverkenningen Internationaal .

Deel B bevat de tekst van een verkenning met als thema 'Internationale waarden Nederlandse natuur en landschap'. Dit onderdeel is ook gebruikt als basis voor het onderdeel 'Internationale betekenis van het Nederlandse landschap' (paragraaf 2.2) in de Natuurbalans 2001.

***Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële
middelen, nu en in de toekomst***

I.M. Bouwma

1 Inleiding

Deel A van dit rapport is geschreven in het kader van de Natuurverkenningen 2-onderdeel internationaal. Doel van deze studie is een samenvatting en analyse te geven van het huidige EU-beleid in een aantal sectoren met een sturende werking voor natuur, landschap en biodiversiteit in Nederland. Zes beleidsvelden zijn in deze analyse beschouwd: landbouw, rurale ontwikkeling, infrastructuur & transport, verstedelijking, recreatie & toerisme en visserij.

Het overzicht is samengesteld door middel van een deskstudie. Omdat de mogelijkheid ontbrak om in het tijdsbestek van dit onderzoek medewerkers van de diverse Nederlandse ministeries en van de Europese Commissie te interviewen is dit rapport alleen gebaseerd op schriftelijke bronnen. Door deze beperking is de informatie over het beleid in voorbereiding gering. Vooral voor de beleidsterreinen Visserij (nieuw beleid in voorbereiding) en Recreatie en toerisme (beleid niet vastgelegd in een officieel beleidsdocument) is dit een tekortkoming.

De eerste hoofdstukken zijn gebaseerd op beleidsdocumenten, brochures en informatie beschikbaar op de internetpagina's van de Europese Unie. De analyse in hoofdstuk 4 en 5 is gebaseerd op een meer subjectieve interpretatie van de beleidsdocumenten en trends door de auteur.

De beleidsterreinen water en ruimtelijke ordening zijn niet beschreven in deze studie. Er is voor deze afbakening gekozen om twee redenen:

- Het Europees beleid inzake water is recentelijk sterk gewijzigd. Er is een nieuwe richtlijn, de kaderrichtlijn water, aangenomen die mede de abiotische randvoorwaarden voor natuur en landschap bepaalt (waterkwaliteit, waterkwantiteit). De nieuwe richtlijn incorporeert diverse oude richtlijnen. Aangezien de gevolgen van de nieuwe richtlijn veelomvattend zijn, leent dit beleidsveld zich momenteel niet voor een korte verkennende studie. In Nederland wordt de invloed van deze richtlijn al door verschillende organisaties bekeken. Er is een interdepartementale Projectgroep Implementatie Kaderrichtlijn Water die de gevolgen van deze nieuwe richtlijn bestudeert voor Nederland (Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000). Overleg met deze projectgroep, RIZA en RIKZ is gewenst om te komen tot een beschrijving en afbakening van studies op het beleidsveld water in het kader van de Natuurverkenningen.
- De insteek van deze studie is sectoraal. Ruimtelijke ordening is geen sectoraal beleid en is tevens in het verdrag van de Europese Unie niet erkend als werkerrein van de Europese Unie. In EU verband wordt wel nagedacht over dit werkveld; er zijn informele bijeenkomsten van de verantwoordelijke ministers voor ruimtelijke ordening. In 2000 is na een lange periode van discussie en consultatie onder leiding van de DG Regionale Ontwikkeling, het Europees Ruimtelijk Ontwikkelings Perspectief (EROP) verschenen dat de huidige ideeën op het vlak van ruimtelijke ordening in de EU weergeeft. Vanuit Nederland participeert VROM actief in de discussie over ruimtelijke ordening in Europa.

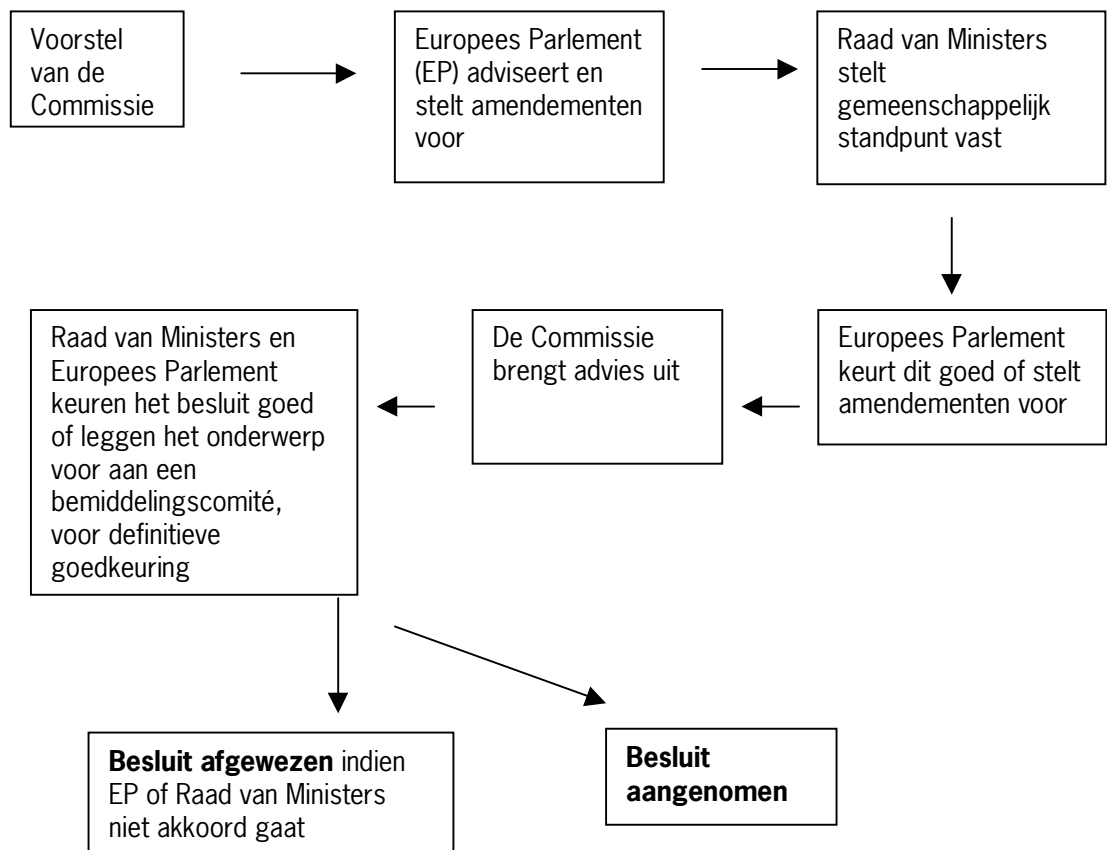
In hoofdstuk 2 wordt een algemene introductie gegeven op hoe het beleidsvormingsproces in de Europese Unie plaatsvindt. Tevens bevat het hoofdstuk een overzicht van de belangrijkste beleidsdocumenten van aan natuur en landschap gerelateerde wetgeving op de zes beleidsvelden. In hoofdstuk 3 wordt per beleidsveld de hoofdlijnen van het beleid geschetst en de integratie van natuur en landschapsbeheer in de zes beleidsvelden. Hoofdstuk 4 beschrijft het beleid in voorbereiding en de lange termijn trends die het beleid beïnvloeden. Hoofdstuk 5 beschrijft de effecten van het Europese beleid in de zes beleidsvelden voor het Nederlandse beleid inzake ruimtelijke ordening, milieu en biodiversiteit.

2 Beleid en wetgeving in de Europese Unie

2.1 Beleidsvorming in de Europese Unie

Het beleid en de wetgeving in de EU wordt gevormd middels een samenspel tussen Europese Commissie, Europees Parlement en de Raad van Ministers van de Europese Unie. Beleidsdocumenten, richtlijnen, verordeningen en beschikkingen worden via een intern besluitvormingstraject vastgesteld. Het verdragsartikel waarop het wetsvoorstel van de Europese Commissie is gebaseerd bepaalt de procedure die gevolgd dient te worden. De bevoegdheden van de diverse instituten zijn bepalend voor de rol die zij spelen in dit traject. De wetgevende taak en begrotingsbevoegdheid wordt uitgeoefend door het Europees Parlement en de Raad. De Europese Commissie is verantwoordelijk voor het opstellen van wetsvoorstellen en de opstelling van beleidsdocumenten en werkprogramma's alsmede voor de uitvoering van het EU-beleid.

Er zijn vijf verschillende procedures; raadplegingsprocedure, codecisie procedure, samenwerkingsprocedure, instemmingsprocedure, begrotingsprocedure (EC-vertegenwoordiging in Nederland, 2000). Met het verdrag van Amsterdam is de codecisie procedure grotendeels uitgegroeid tot de standaard procedure inzake Europese wetgeving (zie figuur 1)

Figuur 1 Codecisie procedure; een van de vijf besluitvormingsprocedures in de Europese Unie

Binnen de EU zijn er diverse documenten die inzicht geven in het beleid en de ideeën die leven in de diverse instellingen van de Europese Unie . De volgende documenten weerspiegelen de beleidsintenties:

- Groenboek:** het groenboek is een door de commissie gepubliceerde mededeling over een bepaald werkterrein. Groenboeken zijn bedoeld om de discussie te stimuleren en diverse doelgroepen en belanghebbenden te raadplegen. Reacties op het groenboek worden gebruikt bij het opstellen van beleidsaanbevelingen en voorstellen.
- Witboek:** veelal wordt een witboek opgesteld naar aanleiding van een eerder geschreven groenboek. Het witboek bevat een voorstel voor communautaire maatregelen op een bepaald gebied.
- Mededelingen/Werkprogramma's/Actieplannen:** deze documenten worden opgesteld door de Commissie en geven de prioriteiten en specifieke activiteiten van de Commissie in een bepaald werkveld aan. Zij worden ter goedkeuring voorgelegd aan de Raad en het Europees parlement.

De Europese Commissie bestaat uit diverse Directoraat Generaals [DG] die elk verantwoordelijk zijn voor de beleidsvorming op een bepaald beleidsveld. In Tabel 1 wordt aangegeven voor de zes beleidsvelden van welk DG verantwoordelijk is voor de beleidsvorming.

Tabel 1 Overzicht van de beleidsvelden en de verantwoordelijke Directoraat Generaals

Landbouw	DG Landbouw	Directoraat A: Economische analyses: prospectief onderzoek, evaluatie
		Directoraat B: Wetgeving landbouw economie
		Directoraat C: Landbouw ordening van markten voor plantaardige producten
		Directoraat D: Landbouw ordening van de markten voor dierlijke producten
		Directoraat E: Landbouw ordening van de markten voor dierlijke producten
		Directoraat F: Plattelandsontwikkeling
		Directoraat G :Begrotingszaken & financiële zaken op landbouwgebied
		Directoraat H :Internationale landbouwzaken
Rurale ontwikkeling	DG Regionaal beleid	Directoraat A: Ontwerp, effect, coördinatie en evaluatie van regionale beleidsmaatregelen
		Directoraat B: Communautaire initiatieven en innovatieve maatregelen
		Directoraat D: Regionale maatregelen in Oostenrijk, België, Spanje, Luxemburg, Nederland, Portugal
		Directoraat E: Plattelandsontwikkeling
	DG Landbouw	Directoraat F: Plattelandsontwikkeling
Transport & Infrastructuur	DG Transport & Energie	DG B: Transeuropese netwerken energie & transport
		DG E: Landtransport
		DG F :Luchttransport
		DG G: Maritiem transport
Verstedelijking	DG Regionaal beleid	Directoraat B: Communautaire initiatieven en innovatieve maatregelen
Visserij	DG Visserij	Directoraat C: (Natuur)beheer beleid en monitoring
Recreatie & Toerisme	DG Ondernemingen	Directoraat D: Diensten, Handel en Toerisme

2.2 Beleidsdocumenten in de zes beleidsterreinen

De zes beleidsterreinen die in dit artikel behandeld worden zijn landbouw, rurale ontwikkeling, transport & infrastructuur, verstedelijking, visserij en recreatie & toerisme.

Landbouw, transport & infrastructuur en visserij zijn drie sectoren waarvoor op zichzelf stand communautair beleid ontwikkeld is door de Europese Unie. Verstedelijking, rurale ontwikkeling en recreatie & toerisme zijn geïntegreerd in andere beleidsterreinen, voornamelijk in het economische en sociale cohesie beleid van de EU.

Het streven naar economische en sociale cohesie¹ of samenhang d.w.z. het streven naar het verkleinen van de verschillen in ontwikkeling tussen de lidstaten en in de regio's in de landen vormt een van de drie pijlers van het Europese beleid. Verstedelijking en rurale ontwikkeling zijn twee drijvende krachten die bepalend zijn voor de sociale en economische cohesie.

Historisch gezien is het beleid dat de EU voert op het gebied van rurale ontwikkeling veelal gekoppeld geweest aan het landbouwbeleid. Beleid op het gebied van de grote steden problematiek krijgt binnen de EU recentelijk meer aandacht maar het beleid vanuit werkgelegenheid, transport, gezondheid en milieu bepalen de ontwikkelingen in dit veld (EC, 1997).

Het beleid in de zes beleidsvelden wordt beschouwd vanuit de optiek van hun invloed op natuur en landschapsbescherming. In Europese beleidsdocumenten heeft de term milieu (environment) een bredere betekenis dan in het Nederlands, ook natuur en landschapsbescherming valt onder deze noemer. Bijkomstigheid is dat het beleidsveld natuur en landschap in de Europese Unie onder de verantwoordelijkheid van Directoraat Generaal (DG) Milieu valt. Het door DG Milieu geformuleerde beleid is historisch voornamelijk gericht op het gebied van milieu, de natuur- en landschapsbescherming heeft minder aandacht gekregen (De Wit, 1999).

In Tabel 2 zijn de belangrijkste recente documenten weergegeven die de beleidslijnen en prioriteiten van de zes beleidsvelden aangeven. De kwaliteit van de beleidsdocumenten geformuleerd door de Europese Commissie varieert sterk, afhankelijk van de DG die verantwoordelijk is voor het opstellen van het document. In principe geeft het meest recente document de beleidslijn weer maar sommige documenten verwijzen naar in het verleden uitgezette beleidslijnen. In bijlage 1 is een chronologisch overzicht gegeven van de beleidsdocumenten in de diverse sectoren.

---

¹ De twee andere pijlers zijn het realiseren van Economische en Monetaire Unie en stimulering van de interne markt

Tabel 2 Beleidsdocumenten in de 6 beleidsvelden

Sector	Beleidsdocument/communicatie
Landbouw	Agenda 2000 voor een sterkere en grotere unie: COM (97) 2000 def.
Rurale ontwikkeling	Agenda 2000 voor een sterkere en grotere unie: COM (97) 2000 def.
Stedelijke ontwikkeling	Towards an urban agenda in the European Union: COM (97) 197 final
Transport en Infrastructuur	The Common Transport Policy Sustainable Mobility: Perspectives for the future : COM(1998) 716 fin.
Visserij	Agenda 2000 voor een sterkere en grotere unie: COM (97) 2000 def. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament; fisheries management and nature conservation in the marine environment: COM(1999) 363 final
Recreatie en Toerisme	Role of the European Union in the Field of Tourism: COM (95)97

2.3 Wetgeving

De wetgeving van de EU is zeer uitgebreid en bestaat uit drie categorieën: richtlijnen (directives), beschikkingen (decisions) en verordeningen (regulations).

Richtlijnen dienen door de lidstaten omgezet te worden in nationale wetgeving (transposition). Als een richtlijn omgezet is in nationale wetgeving is allereerst de nationale wetgeving bindend voor de burger. In het verleden is het echter al voorgekomen dat de nationale gerechtelijke macht of het Europese hof van Justitie vaststelt dat de omzetting van de richtlijn in de nationale wetgeving niet correct gebeurd is en dat daarom het Europese recht prevaleert boven de nationale wetgeving. Uiteindelijk is de interpretatie door en de uitspraak van het Europese hof bindend.

Beschikkingen en verordeningen leggen de voorwaarden en bepalingen vast voor de besteding van de financiële middelen van de EU. Een verordening is direct bindend in alle lidstaten zonder nationale interpretatie.

In Tabel 3 wordt een overzicht gegeven van die richtlijnen, beschikkingen en verordeningen die gerelateerd zijn aan de beleidsterreinen en die een invloed uitoefenen op natuur en landschap. De richtlijnen, reguleringen en beslissingen zijn geselecteerd op basis van de volgende criteria:

- Regulering/besluit bepalen de randvoorwaarden van fondsen die aangewend kunnen worden voor natuur en landschapsbescherming
- Richtlijn bepaalt het (wettelijk) kader voor de integratie van natuur, landschap of biodiversiteit in een ander beleidsveld.

Voor een overzicht van alle wetgeving van de Europese Unie op een bepaald beleidsterrein kan men het repertorium van de Europese Unie raadplegen (te vinden op <http://www.europa.eu.int/eur-lex/en/index.html>).

Tabel 3 Wetgeving die een invloed uitoefent op natuur en landschap op de beleidsterreinen landbouw, rurale ontwikkeling, transport en infrastructuur, recreatie & toerisme en de visserij².

Sector	Wetgeving
Landbouw	<p>Verordening (EG) nr. 1259/1999 van de Raad van 17 mei 1999 tot vaststelling van gemeenschappelijke voorschriften voor de regelingen inzake rechtstreekse steunverlening in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid</p> <p>Verordening 2078/92 inzake Milieumaatregelen</p>
Rurale ontwikkeling	<p>Verordening (EG) nr. 1257/1999 van de Raad van 17 mei 1999 inzake steun voor plattelandontwikkeling uit het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL) en tot wijziging en instelling van een aantal verordeningen</p> <p>Verordening (EG) nr. 1750/1999 van de Commissie van 23 juli 1999 tot vaststelling van uitvoeringsbepalingen voor Verordening (EG) nr. 1257/1999 van de Raad inzake steun voor plattelandontwikkeling uit het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw (EOGFL)</p> <p>Commission Regulation (EC) No 2603/1999 of 9 December 1999 laying down rules for transition to the rural development support provided by the Council Regulation No 1257/1999</p>
Transport en Infrastructuur	<p>Richtlijn 85/337/EEG van de Raad van 27 juni 1985 betreffende de milieueffectbeoordeling van bepaalde openbare en particuliere projecten (MER-richtlijn)</p> <p>Verordening (EG) nr. 2236/95 van de Raad van 18 september 1995 tot vaststelling van de algemene regels voor het verlenen van financiële bijstand van de Gemeenschap op het gebied van transeuropese netwerken</p> <p>Verordening (EG) nr. 1655/1999 van het Europees Parlement en de Raad van 19 juli 1999 tot wijziging van Verordening (EG) nr. 2236/95 van de Raad tot vaststelling van de algemene regels voor het verlenen van financiële bijstand van de Gemeenschap op het gebied van transeuropese netwerken</p> <p>Beschikking Nr. 1692/96/EG van het Europees Parlement en de Raad van 23 juli 1996 betreffende communautaire richtsnoeren voor de ontwikkeling van een transeuropees vervoersnet</p>

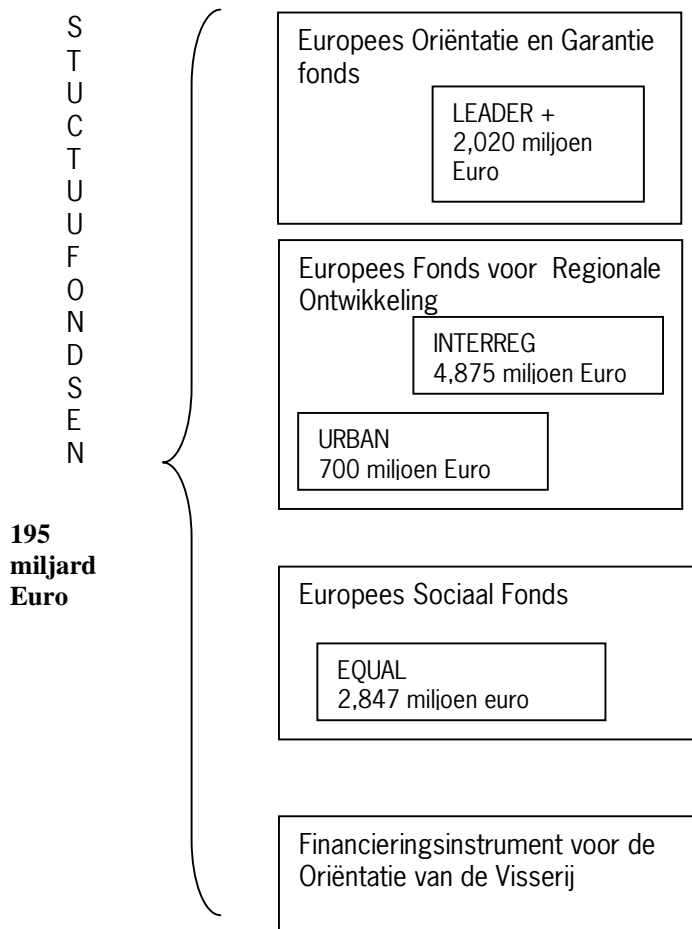
² Drie verordeningen op het gebied van netgrootte zijn niet opgenomen in deze tabel (Reg. 2108/84, 1899/85, 1638/87)

<p>Visserij</p>	<p>Verordening (EG) nr. 2848/2000 van de Raad van 15 december 2000 tot vaststelling, voor het jaar 2001, van de vangstmogelijkheden die gelden voor bepaalde visbestanden en groepen visbestanden in de wateren van de Gemeenschap en, wat vaartuigen van de Gemeenschap betreft, in andere wateren met vangstbeperkingen, en tot vaststelling voorts van de bij de visserij in acht te nemen voorschriften</p> <p>Verordening (EG) nr. 1263/1999 van de Raad van 21 juni 1999 betreffende het Financieringsinstrument voor de Oriëntatie van de Visserij</p> <p>Verordening (EG) nr. 850/98 van de Raad van 30 maart 1998 voor de instandhouding van de visbestanden via technische maatregelen voor de bescherming van jonge exemplaren van mariene organismen</p> <p>Verordening (EG) nr. 66/98 van de Raad van 18 december 1997 houdende bepaalde instandhoudings- en controlemaatregelen voor de visserij in de Antarctische wateren en tot intrekking van Verordening (EG) nr. 2113/96</p> <p>Verordening (EG) Nr. 88/98 van de Raad van 18 december 1997 houdende technische maatregelen voor de instandhouding van de visbestanden in de Oostzee, de Belten en de Øresund</p> <p>Verordening (EG) nr. 3071/95 van de Raad van 22 december 1995 houdende negentiende wijziging van Verordening (EEG) nr. 3094/86 houdende technische maatregelen voor de instandhouding van de visbestanden</p> <p>Verordening (EG) nr. 3680/93 van de Raad van 20 december 1993 tot vaststelling van bepaalde maatregelen voor de instandhouding en het beheer van de visbestanden in het gereguleerde gebied als omschreven in het Verdrag inzake toekomstige multilaterale samenwerking op visserijgebied in het noordwestelijk deel van de Atlantische Oceaan</p> <p>Verordening (EEG) nr. 3760/92 van de Raad van 20 december 1992 tot invoering van een communautaire regeling voor de visserij en de aquacultuur</p> <p>Verordening (EEG) nr. 3499/91 van de Raad van 28 november 1991 tot vaststelling van een communautair kader voor studies en proefprojecten met betrekking tot de instandhouding en het beheer van de visbestanden in de Middellandse Zee</p>
<p>Recreatie en Toerisme</p>	<p>-</p>

2.4 Fondsen

De Europese Unie beschikt over diverse fondsen om het geformuleerde beleid te realiseren. Een complicerende factor bij het ontrafelen van de relatie tussen het beleid en de financiële middelen ontstaat doordat diverse beleidslijnen gerealiseerd worden middels financiering uit dezelfde fondsen. Voor Nederland leveren de structuurfondsen de belangrijkste financiële middelen (zie figuur 2). In totaal acht fondsen worden aangeduid met de benaming structuurfondsen.

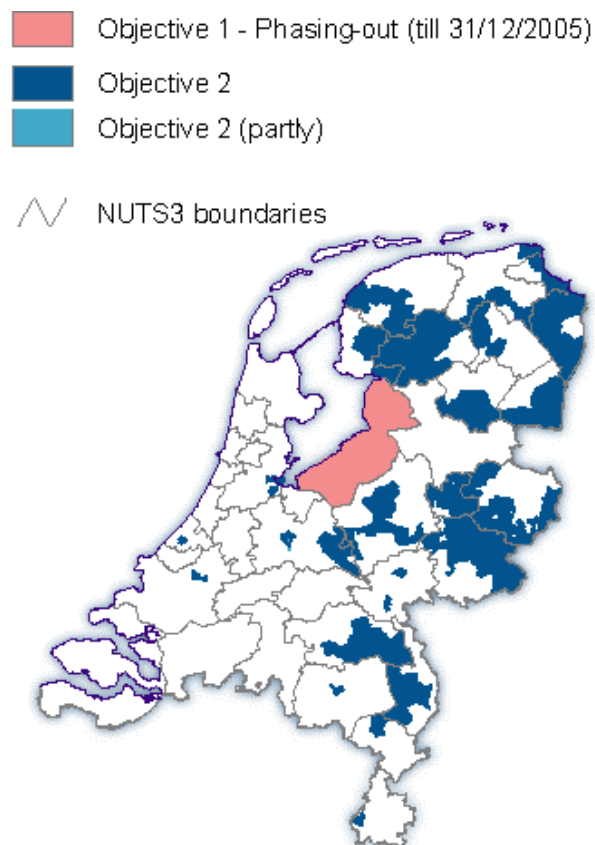
Figuur 2 Overzicht structuurfondsen. De vier communautaire initiatieven LEADER+, INTERREG, EQUAL, URBAN worden apart benoemd maar maken budgettair onderdeel uit van de vier andere fondsen. De vier communautaire fondsen vormen 5,35 % van het budget van de structuurfondsen. De bedragen per fonds gelden voor de gehele periode 2000-2006

Om de sociaal-economische cohesie in de Unie te bevorderen wordt een groot deel van de structuurfondsen toegewezen aan bepaalde regio's. Twee typen geografische regio's zijn

aangewezen op basis van hun sociaal-economische situatie, de zogenoemde doelstelling 1 en doelstelling 2 regio's:

- Regio's met een ontwikkelingsachterstand zijn doelstelling 1 gebieden. In Nederland zijn geen doelstelling 1 gebieden aangewezen. In de vorige periode viel Flevoland onder deze doelstelling en daarom valt Flevoland nog onder een overgangsregeling (totaal budget 123 miljoen Euro).
- Regio's met omschakelingsmoeilijkheden zijn doelstelling 2 gebieden: kwetsbare plattelandsgebieden, gebieden waar sociaal-economische veranderingen in de industrie- en dienstensector plaatsvinden, stedelijke gebieden in moeilijkheden, van de visserij afhankelijke gebieden. De gebieden die in Nederland in aanmerking komen zijn aangewezen in beschikking 2000/118/EG (zie ook figuur 3). De lijst bevat zowel plattelandsgebieden en plattelandsgemeentes als diverse wijken van grote steden. Totale budget voor de periode 2000-2006 voor Nederland bedraagt 676 miljoen Euro.

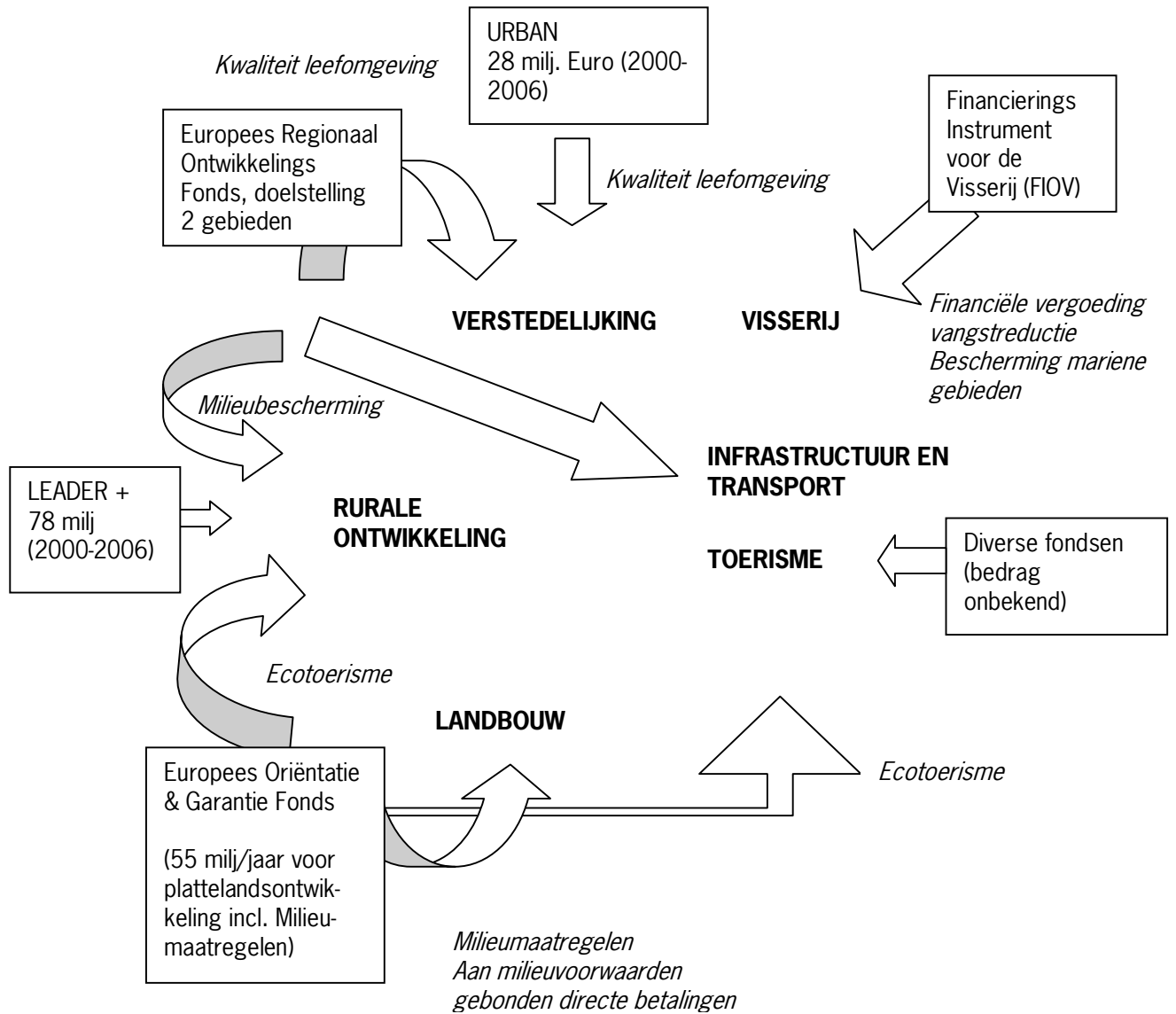
Gebieden die niet onder gebieden met doelstelling 1 of 2 vallen, kunnen aanspraak maken op de communautaire fondsen, het Financieringsinstrument voor de visserij en het Europees Sociaal Fonds³.

Figuur 3 Gebieden die aangewezen zijn als doelstelling 1 & 2 gebieden in Nederland . NUTS boundaries is een administratieve indeling gehanteerd door de Europese Unie (zie bijlage 2).

³ Uit het Europees Sociaal Fonds worden geen maatregelen gefinancierd die relevant zijn voor natuur & landschap

In Figuur 4 is per beleidsterrein weergegeven welke fondsen voor Nederland middelen genereren voor het beleid in deze sectoren. De Nederlandse overheid heeft in 2000 een voorstel gedaan aan de Commissie over de verdeling van de aan Nederland toegekende bedragen voor doelstelling 2 gebieden over de verschillende structuurfondsen.

Figuur 4 Fondsen beschikbaar voor de realisatie van het Europees beleid. Cursief zijn de thema's of type maatregelen weergegeven die een bijdrage kunnen leveren aan natuur en landschapsbescherming. Voor de sector toerisme heeft de Europese Commissie een overzicht gepubliceerd waarin een breed scala aan fondsen genoemd wordt.

3 Hoofdpijnen huidig beleid

3.1 Inleiding

In het verdrag van Amsterdam is bepaald dat milieubescherming (en dus ook natuur- en landschapsbescherming) geïntegreerd moeten worden in alle beleidsvelden van de Europese Unie (artikel 6). Tijdens de bijeenkomst van de Europese Raad in Cardiff (1998) werd het principe van de integratie van milieudoelstellingen in al het beleid van de Europese Unie wederom bekrachtigd.

In dit hoofdstuk wordt voor de beleidsvelden landbouw, rurale ontwikkeling, visserij, transport & infrastructuur, verstedelijking en recreatie & toerisme een overzicht gegeven van de hoofdpijnen van het beleid. Tevens wordt aangegeven hoe momenteel aan de integratie van de natuur- en landschapsbescherming in elk beleidsveld vorm gegeven wordt.

3.2 Landbouw

De doelstellingen van het landbouwbeleid van de Europese Unie zijn geformuleerd in het Verdrag van Rome (1957):

- verhogen van de agrarische productie
- verzekeren van een goede levensstandaard voor de agrarische gemeenschap
- verzekeren van de voedselvoorziening
- stabiliseren van de markten van agrarische producten
- redelijke voedselprijzen voor de consumenten

Het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) bestond in de periode voor 1992 voornamelijk uit prijsinterventies en directe ondersteuning van producenten. In juni 1992 is het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid ingrijpend hervormd. De belangrijkste veranderingen waren:

- verlaging van de garantieprijs voor granen, akkerbouwgewassen, rundvlees en melk.
- introductie van de GLB begeleidende maatregelen (milieumaatregelen⁴, herbebossing en vervroegde uittredingsregeling)

In de periode 1997-2000 is dit beleid geherformuleerd en vastgelegd in het beleidsdocument 'Agenda 2000, voor een sterkere en grotere unie (COM (97)2000)'.

De hoofdpijnen van het beleid voor de periode 2000-2006 zijn:

- verbeteren van het concurrentievermogen van de Europese landbouw
- garanderen van voedselveiligheid en voedselkwaliteit
- garanderen van een redelijke levensstandaard van de landbouwbevolking en stabiliteit van landbouwinkomens
- inpassing van milieudoelstellingen in het landbouwbeleid
- scheppen van aanvullende of alternatieve inkomens en arbeidsmogelijkheden voor landbouwers en hun gezinsleden
- landbouw en plattelandsbeleid dienen economische cohesie in de EU te bevorderen.

---

⁴ agri-environmental measures

De integratie van milieudoelstellingen en natuur- en landschapsbescherming in het landbouwbeleid is een van de hoofdlijnen voor de periode 2000-2006. Concreet wordt hieraan invulling gegeven middels:

- Milieumaatregel 2078/1992: Doel van deze maatregel is om boeren te stimuleren om productietechnieken in stand te houden of te herintroduceren die bijdragen aan de instandhouding van natuur en landschap. Voor een periode van 5 jaar wordt een beheersovereenkomst gesloten met een jaarlijkse betaling. De individuele landen en de verschillende Europese regio's zijn verantwoordelijk voor de concrete invullingen van de beheersovereenkomsten in het kader van de regeling. Tabel 4 geeft de maatregelen weer die in voorgaande periode door Nederland onder regeling 2078/92 gesubsidieerd zijn en die een positieve bijdrage leveren aan natuur- en landschapsbescherming. In Nederland maakten in de periode 1993-1998 113 bedrijven gebruik van de diverse regelingen (5,9 % van alle bedrijven). De deelname in Nederland ligt significant beneden het Europese gemiddelde (13,4 %), echter het gemiddelde wordt sterk beïnvloed door een hoge participatie in de nieuwe lidstaten Oostenrijk (78%), Finland (77%) en Zweden (64%). Het totaal areaal waarop deze regeling van toepassing was in deze periode bedraagt 34500 hectare (1,9 % totaal areaal; Europees gemiddelde : 19,5%). In de periode 93-98 bedroeg de jaarlijkse bijdrage vanuit het EAGGF fonds 40,5 miljoen ECU (0,7 % van het budget voor regeling 2078) (DG VI, 1998).
- Mogelijkheid om rechtstreekse betaling door Nederland afhankelijk te stellen van de naleving van milieuvoorschriften. Sinds de hervorming van het GLB in het kader van Agenda 2000 kunnen lidstaten de directe betalingen afhankelijk stellen van de naleving van milieuvoorschriften. In het kader van deze studie is niet onderzocht in hoeverre de Nederlandse overheid van deze mogelijkheid gebruik maakt.

Tabel 4. Overzicht van type maatregelen gesubsidieerd in Nederland door de milieumaatregelen onder de regeling 2078/92 (DG VI, 1998)

Maatregel Regeling beheersovereenkomsten en natuurontwikkeling (RBON) Regeling stimulering Biologische Productiemethoden (SBIOP) Bijdrage regeling demonstratie en bewustmakingsprojecten milieu- en natuurvriendelijke productiemethoden Bijdrage EU-cursussen Subsidieverlening lange afstandswandelingen Extensiveringsregeling vlesstierhouderij Bijdrageregeling bedreigde huisdierenrassen
--

In de beschrijving van het nieuwe Gemeenschappelijke Landbouwbeleid wordt veel aandacht besteed aan het nieuwe rurale ontwikkelingsbeleid (inclusief de milieumaatregelen) dat de 'tweede pijler' is geworden van het landbouwbeleid. Echter van de financiële middelen van het GLB wordt slechts 10,2 % besteed aan rurale ontwikkelingsbeleid waaronder ook de hierboven genoemde milieumaatregelen vallen.

3.3 Rurale ontwikkeling

Het beleid inzake rurale ontwikkeling is ingebed in het landbouwbeleid van de EU. Kernpunten in het rurale ontwikkelingsbeleid van de EU zijn:

- Het **multifunctionele karakter van de landbouw**, dat wil zeggen dat de landbouw meer functies heeft dan alleen de productie van levensmiddelen. Erkend en bevorderd wordt dat landbouwers een scala aan diensten leveren.
- Een geïntegreerde **multisectoriële benadering** van de plattelandseconomie, bedoeld om diversificatie van de economische activiteiten tot stand te brengen, nieuwe bronnen van inkomsten te creëren en het landelijke erfgoed in stand te houden.
- De **flexibiliteit** van de steunmaatregelen ten behoeve van de plattelandsontwikkeling, die berust op het subsidiariteitsbeginsel; decentralisatie, overleg op regionaal en plaatselijk niveau, en partnerschappen worden zo gestimuleerd.
- De **transparantie** bij de uitwerking en het beheer van de programma's, op basis van een vereenvoudigde en toegankelijker wetgeving.

De Europese Unie promoot via de doelstellingen van het EOGF en het EFRO een breed scala aan maatregelen om de plattelandsontwikkeling te bevorderen, zijnde:

1. Investerings in landbouwbedrijven
2. Investing in menselijke hulpbronnen: vestiging van jonge landbouwers, vervroegde uittreding en opleiding
3. Investerings in probleemgebieden en gebieden met specifieke beperkingen op milieugebied zijnde berggebieden, gebieden die verlaten worden, andere gebieden met specifieke handicaps of met specifieke beperkingen op milieugebied
4. Investerings in bossen en bosbouwsector
5. Stimuleren en verbetering van verwerking en afzet van landbouwproducten
6. Milieumaatregelen (zie paragraaf over landbouw)
7. Ontwikkeling van plattelandsgebieden (maatregelen op grond van artikel 33)

De rurale ontwikkeling wordt voornamelijk gefinancierd via de middelen uit de structuurfondsen voor 'Doelstelling 2 regio's'. Naast de aan de Doelstelling 2 regio gebonden middelen voor plattelandsontwikkeling is LEADER+ beschikbaar voor rurale ontwikkeling. Voor financiering in het kader van LEADER+ is Nederland verdeeld in vier regio's: Randstad (Flevoland, Noord - Holland, Zuid-Holland, Utrecht) Zuid-Nederland (Zeeland, Noord-Brabant, Limburg), Noord-Nederland (Groningen, Friesland & Drenthe) en Oost-Nederland (Gelderland & Overijssel). Voor elke regio heeft Nederland voorstellen voor regionale programma's voor LEADER + bij de Commissie ingediend (EC, 2000b).

3.4 Verstedelijking/ Grote steden problematiek

In 1997 is de eerste aanzet gedaan tot het formuleren van een geïntegreerde beleidsagenda voor stedelijke ontwikkeling (Europese Commissie, 1997). De ontwikkeling van steden wordt momenteel vooral bepaald door diverse beleidsgebieden:

- beleid gericht op bevorderen van economisch concurrentie en werkgelegenheid
- beleid om sociale en economische cohesie te ondersteunen
- beleid inzake vervoer (koppeling van grote steden aan het Trans-Europees Transport Netwerk (TEN))
- beleid ter bevordering van duurzame ontwikkeling en kwaliteit van leefomgeving in grote steden

In 'Towards an urban agenda in the European Union (1997)' wordt benadrukt dat de huidige beleidslijnen geëvalueerd dienen te worden op hun bijdrage aan stedelijke ontwikkeling. Tien aandachtsgebieden worden hierbij aangegeven. Een van de aandachtsgebieden betreft de bevordering van duurzame ontwikkeling en kwaliteit van de leefomgeving in grote steden.

Tot nu toe is het beleid ter bevordering van duurzame ontwikkeling en kwaliteit van de leefomgeving in de grote steden vooral gericht geweest op het verbeteren van de milieukwaliteit van de leefomgeving. Activiteiten die in dit kader worden uitgevoerd zijn vooral gericht op milieuvriendelijker transport, efficiënte energiehouding, verbeteren afvalhuishouding, verbeteren water- en luchtkwaliteit, en het verminderen van geluidsoverlast. Er is relatief weinig aandacht voor de invloed van de stad op omliggend gebied en de groene component in de stad (EC,1999).

De twee belangrijkste financieringsbronnen voor stedelijke ontwikkeling in Nederland zijn URBAN en het Europees Regionaal Ontwikkelingsfonds.

3.5 Transport en infrastructuur

Het beleid van de Europese Commissie op het gebied van transport en infrastructuur is recentelijk herzien. In 2000 loopt het vijfjarig actieprogramma af en in het document 'The Common Transport Policy Sustainable Mobility; Perspectives for the Future' heeft de Commissie de nieuwe prioriteiten voor de komende periode geformuleerd (2000-2004). De voorgestelde hoofdlijnen zijn:

- *Verbeteren van efficiëntie en concurrentievermogen van vervoer in Europa.* Dit dient gerealiseerd te worden door liberalisering van de toegang tot de markt, geïntegreerde vervoerssystemen in Europa, eerlijke and efficiënte vervoersprijzen in en tussen transportmodes, verbeteren van de toegankelijkheid van vervoer voor diverse bevolkingsgroepen
- *Verbeteren van de kwaliteit.* Transportsystemen dienen veilig, milieuvriendelijk en consumentvriendelijk te zijn.
- *Realiseren van vervoersverbindingen met landen buiten de EU.* Met het oog op de toetreding van 11 kandidaatlanden is in 1996 een start gemaakt met de inventarisatie van de behoefte van de uitbreiding van transportnetwerken in Oost-Europa en Cyprus. Deze inventarisatie heeft geleid tot de identificatie van transportverbindingen die in aanmerking komen voor medefinanciering door de pre-accessie fondsen van de EU (PHARE, ISPA)

Een belangrijke component van het Europese transportbeleid is de aanleg van het Trans-Europees Transport Netwerk (TEN). In 1994 zijn veertien projecten geformuleerd die deel uit maken van het Trans-Europees netwerk en die als eerste in aanmerking komen voor realisatie. Twee van deze projecten zijn van belang voor Nederland: de Betuwelijn en de hoge snelheidslijn naar Amsterdam.

In verschillende beleidsdocumenten benadrukt de Europese Commissie de noodzaak van de integratie van milieuaspecten in het transportbeleid en de noodzaak om duurzame vormen van transport te ontwikkelen. Binnen dit beleid ligt de nadruk veelal op het verminderen van de uitstoot van CO₂, verminderen van geluidsoverlast en het ontwikkelen van energiezuinige vormen van transport (EEA, 2000). De invloed van transport op natuur en landschap vormt geen centraal thema in het transportbeleid. De integratie van natuur- en landschapsbescherming in het transportbeleid wordt gerealiseerd via de MER- richtlijn en de

verplichting om voor alle projecten die deel uitmaken van de TEN een milieueffectrapportage uit te voeren.

De belangrijkste financieringsbron voor de ontwikkeling van infrastructuur in Nederland is het Europees Regionale Ontwikkelings Fonds.

3.6 Visserij

Het beleid van de Europese Unie op het gebied van de visserij is vastgelegd in het Gemeenschappelijk Visserij Beleid (GVB). Dit beleid heeft betrekking op de exploitatie van levende aquatische rijkdommen en aquacultuur, alsmede op de verwerking en de afzet van visserij- en aquacultuurproducten, voor zover deze activiteit wordt uitgeoefend op het grondgebied van de lidstaten, in communautaire viswateren of door communautaire vissersvaartuigen. De algemene doelstellingen van het gemeenschappelijk visserijbeleid voor de exploitatieactiviteiten zijn

- de beschikbare en toegankelijke levende mariene aquatische bestanden te beschermen en in stand te houden,
- te zorgen voor de rationele en verantwoorde exploitatie daarvan op duurzame basis onder voor deze sector passende economische en sociale voorwaarden, rekening houdend met de consequenties voor het mariene ecosysteem, en in het bijzonder met de behoeften van zowel de producenten als de consumenten.

Kort gezegd komt dit neer op de duurzame exploitatie van de visbestanden. Communautaire verordeningen bepalen de exploitatieactiviteiten (vangstquota, vangsttechnieken) voor de verschillende visserijgebieden.

In 2002 zal het visserijbeleid weer herzien worden door de herziening van de algemene kaderverordening van het Gemeenschappelijk Visserij Beleid. Vooruitlopend op de herziening van het GVB worden in het document ' Fisheries management and nature conservation in the marine environment' de beleidslijnen geschetst om natuurbeheer/ biodiversiteit te incorporeren in het visserijbeleid. De volgende beleidslijnen worden aangegeven:

- Verlagen van de vangstquota
- Verbeteren van de selectiviteit van visserijactiviteiten door het verbieden van bepaalde vangsttechnieken en het voorstellen van nieuwe vangsttechnieken die de bijvangst reduceren
- Aanwijzen van Natura 2000 gebieden op grond van de Habitatrichtlijn
- Strikte bescherming van Natura 2000 soorten
- Introduceren van plaats-tijd limieten voor visserijactiviteiten.

Daarnaast wordt het belang van geïntegreerd kustbeheer onderstreept, het belang van opleiding, informatie en consultatie en het verbeteren & vergroten van de wetenschappelijke kennis over de gevolgen van de visvangst of visbestanden en de mariene omgeving in het algemeen.

Een belangrijke mijlpaal in de wetgeving op het gebied van de visserij is het verbieden van het gebruik van drijvende kieuwnetten bij de tonijnvisserij in de Atlantische Oceaan en in de Middellandse Zee met ingang van 1 januari 2002. Belangrijkste reden voor het verbod op deze vangsttechniek is dat drijfnetten onvoldoende selectief zijn en een onaanvaardbaar hoge tol eisen aan cetaceeën, zeezoogdieren, vogels en reptielen.

Ondanks dat het beheer van de visbestanden centraal staat in het Gemeenschappelijk Visserij Beleid is sprake van ernstige overexploitatie van de visbestanden. De overexploitatie is dusdanig dat wetenschappelijke instellingen de noodzaak van drastische vangstbeperkingen bepleiten voor veel commerciële vissoorten als kabeljauw, schelvis, schol en haring.

De nieuwe bepalingen voor 2001 zijn vastgelegd in het document 'Council regulation fixing for 2001 the fishing opportunities and associated conditions for certain fish stocks and group of fishstocks, applicable in Community waters and, for Community vessels, in waters where limitations in catch are required'.

3.7 Recreatie en Toerisme

Halverwege de jaren tachtig verschenen de eerste stukken over de mogelijke rol van de Europese Commissie op het gebied van toerisme. In 1986 werd een adviescommissie opgericht om de informatie-uitwisseling en samenwerking met de toerisme sector te verbeteren (86/664/EEC). Door de erkenning van 1990 als het jaar van het toerisme en door het actieprogramma ter ondersteuning van het toerisme (1993-1995), krijgt het toerisme als beleidsonderwerp in de Europese Unie geleidelijk meer aandacht.

Hoewel de Europese Unie in de periode 1985-1995 diverse activiteiten ondernam ter promotie van het toerisme vormde de "Green paper on the role of the Union in the field of Tourism" (1995) de eerste aanzet tot beleidsvorming van de Europese Unie op het gebied van recreatie en toerisme. In diezelfde periode wordt toerisme ook voor het eerst expliciet opgenomen als werkveld van de Europese Unie in het Verdrag van Amsterdam (1995).

Als uitvloeisel van het Groenboek over toerisme werd voor de periode 1997-2000 een actieplan opgesteld ter ondersteuning van het toerisme in de Unie. Hoofdpijnen van dit actieplan waren:

- Verbetering van de kennis op het gebied van het toerisme
- Verbetering van het wetgevende en financiële klimaat voor het toerisme
- Kwaliteitsverhoging van het Europese toerisme door:
  - Bevordering van duurzaam toerisme
  - Ondersteuning van plaatselijke initiatieven die gericht zijn op een goed beheer van de bezoekersstromen en aanmoediging tot de vorming van netten van dergelijke initiatieven.
  - Ondersteuning van de toepassing van milieuvriendelijke beheerssystemen in toeristische faciliteiten.
- Organisatie van een "Europese prijs voor toerisme en milieu" (tweejaarlijks).
- Opheffing van belemmeringen voor de ontwikkeling van het toerisme
- Identificatie van de grootste belemmeringen op Europees vlak voor de diverse vormen van toerisme en voor specifieke categorieën toeristen (zoals jongeren, bejaarden en gehandicapten), ontwikkeling van geschikte oplossingen.
- Verhoging van het aantal toeristen uit derde wereldlanden.

Het actieplan is echter nooit door de Raad van Ministers goedgekeurd. Hierdoor is er niet echt sprake van een Europees toerismebeleid, ook specifieke richtlijnen, beschikkingen en verordeningen ontbreken.

Maatregelen voor natuur en landschap via het beleidsveld toerisme vinden voornamelijk plaats door de promotie van ecotoerisme en het programma geïntegreerd kustbeheer. De promotie

van ecotoerisme is vaak een onderdeel van de rurale ontwikkelingsprogramma's. In het programma geïntegreerd kustbeheer vormt de relatie tussen van natuur en toerisme in kustgebieden een belangrijk thema.

Diverse fondsen kunnen gebruikt worden ter promotie van recreatie en toerisme in de EU. Het document 'EU schemes in support of Tourism: an internet roadmap for the Tourism sector' geeft een zeer uitgebreid overzicht van de mogelijke fondsen .

4   Beleid in voorbereiding voor de zes beleidsvelden en langetermijntrends

Het beleid voor de vier beleidsterreinen landbouw, rurale ontwikkeling, verstedelijking en transport & infrastructuur is vrij recentelijk gewijzigd. Voor de periode 2000-2004/2006 zijn de beleidslijnen uitgestippeld en de activiteiten van de commissie voor deze beleidsvelden zijn momenteel gericht op het uitvoeren van de nieuw vastgestelde beleidslijnen en programma's.

Het beleid op gebied van de visserij zal in 2002 herzien worden. Op dit moment zijn er nog geen documenten beschikbaar die een indicatie geven van de verwachte herzieningen. Of de Europese Unie op het gebied van recreatie & toerisme in de nabije toekomst beleid zal ontwikkelen is onbekend.

Op internet bestaat sinds kort de mogelijkheid om inzicht te krijgen in de beleidsdocumenten en wetgeving die door de commissie zijn opgesteld en nog in het consultatieproces zitten. De beleidsdocumenten en voorstellen zijn bekeken op grond van hun belang voor natuur en landschap. Een belangrijk beleidsdocument dat momenteel nog 'in de molen' zit is de 'White paper on environmental liability'. Daarnaast is vooral op visserijgebied een aantal verordeningen en beschikkingen in voorbereiding ter uitvoering van het Gemeenschappelijk Visserijbeleid.

Op de lange termijn zijn er een aantal Europese en globale trends die in de periode na 2004/2006 het beleid van de Europese Unie mee zullen bepalen. In beleidsdocumenten van de EU worden twee belangrijke trends aangegeven; de verlaging van de EU- prijzen van (landbouw)producten naar wereldmarktniveau en de regionalisering in Europa (EC 2000b EC, 2000c).

Landbouw

Door de verlaging van de EU-prijzen naar wereldmarktniveau zal de functie van de landbouw als instandhouder van natuur en landschapswaarden een steeds centralere positie innemen in het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid. Nu al vormt dit een van de centrale onderhandelingspunten van de Europese Unie in de WTO-onderhandelingen. De Unie bepleit aandacht voor de niet- commerciële aspecten van de landbouw en wil de mogelijkheid hebben om landbouwers direct te betalen voor maatregelen die natuur en landschapsbehoud bevorderen.

Regionalisering

In verschillende landen in Europa is een proces van decentralisatie aan de gang. Op regionaal en lokaal niveau groeit het bewustzijn dat invloed op het beleid van de Europese Unie belangrijk is. Er treedt een geleidelijke versterking op van de positie van de regionale overheden. Het Comité van de Regio speelt hierbij een belangrijke rol. Het Comité van de Regio's zorgt ervoor dat de regionale en lokale identiteit en rechten worden geëerbiedigd. Het dient steeds te worden geraadpleegd op gebieden als het regionaal beleid, milieu en onderwijs. Het bestaat uit afgevaardigden van de regionale en lokale overheden. Daarnaast regelen steeds meer regionale overheden vertegenwoordiging in Brussel. Ook wordt door de communautaire fondsen een bottom-up benadering gestimuleerd waarbij regionale overheden het initiatief kunnen nemen in de projectontwikkeling. Naast de globale trends zal ook de uitbreiding van de Europese Unie met tien landen die elk hun eigen beleidsagenda's hebben het beleid van de Unie beïnvloeden.

5 Verwachte effecten van het Europese beleid op het milieubeleid, het ruimtelijke ordeningsbeleid en het biodiversiteitsbeleid in Nederland

Het huidige beleid van de Europese Unie staat natuurlijk niet los van het huidige Nederlandse beleid. Al lange tijd is er een interactie tussen het Nederlands beleid en het Europese; Europese wetgeving en financiële middelen financieren mede het Nederlandse beleid. Andersom oefent Nederland als een van de 15 lidstaten invloed uit op het Europese beleid.

Op basis van hoofdstuk 3 is de verwachting dat het Europees beleid de volgende invloed uitoefent op het Nederlandse milieubeleid, het ruimtelijke ordening en het biodiversiteitsbeleid:

- *Verdere stimulering milieumaatregelen in de landbouw*. Via de milieumaatregelen onder het Gemeenschappelijke Landbouw Beleid (GLB) zal de Nederlandse overheid zijn huidige programma's op het gebied van milieumaatregelen kunnen voortzetten (zie tabel 3). Onduidelijk is of het bedrag voor deze maatregelen toegenomen is sinds de herziening van het GLB. Ook de mogelijkheid om directe betalingen te koppelen aan het naleven van milieubepalingen vergroot de mogelijkheid voor milieumaatregelen in de landbouw.
- *Bevordering van de geïntegreerde plattelandsontwikkeling*. Via het Europees Regionaal Ontwikkelings Fonds wordt de ontwikkeling van rurale gebieden in doelstelling 2 gebieden bevorderd. De gebieden die in aanmerking komen zijn herzien.
- *Stimulering ecotoerisme*. Een van de middelen ter bevordering van plattelandsontwikkeling is de stimulering van ecotoerisme.
- *Stimulering internationale samenwerking op het gebied van de ruimtelijke ordening (INTERREG)*.
- Via LEADER + komt voor de Randstad-regio geld beschikbaar voor onderzoek naar de *relatie tussen verstedelijking en omliggende rurale gebieden (stad-land)*.
- *Promotie van kwaliteit van de leefomgeving in de stad*. Door URBAN en in de stedelijke gebieden onder doelstelling 2 kan men programma's voor de stadsvernieuwing uitvoeren. Naast de invloed die dit heeft op de ruimtelijke ordening kan men deze programma's ook gebruiken om 'natuur' in de stad te bevorderen.
- *De bestaande wetgeving op het gebied van infrastructuur & vervoer in combinatie met de richtlijn voor de milieueffectrapportage benadrukt het belang van goede milieueffectrapportages*. De kwaliteit van de Nederlandse milieueffectrapportages voldoen aan de Europese richtlijnen. Wel zal de opinie van de Europese Commissie en het Europese Hof meewegen in de bestuurlijke afweging tussen het belang van natuur & landschap en het belang van het geplande project. Nu de Natura-2000 gebieden zijn aangewezen kan dit vooral bij grote infrastructurele werken langs of aangrenzend aan Natura-2000 gebieden leiden tot een andere afweging. Ditzelfde geldt voor stadsuitbreiding in de buurt van Natura-2000 gebieden.
- *Bevordering van een duurzame visserij door het verlagen van vangstquota, verbeteren van de selectiviteit van de vangst, soortsbescherming en gebiedsbescherming*. Het communautaire visserijbeleid wordt in 2002 herzien. Gezien de drastische vangstbeperkingen die voor 2001 zijn afgekondigd en de beleidslijnen geschetst in het document 'Fisheries management and nature conservation in the marine environment' zal het Europees beleid integratie van biodiversiteit in het Nederlandse visserijbeleid bevorderen.

De precieze effecten zijn sterk afhankelijk van de Nederlandse invulling van de nieuwe verordeningen waaronder de besteding van de financiële middelen voor doelstelling 2 gebieden en het type projecten dat ingediend wordt onder LEADER +, INTERREG en URBAN.

Het Europees beleid op het gebied van de visserij zal in 2002 herzien worden. Vanwege het ontbreken van inzicht in de geplande herziening is nog onduidelijk wat de gevolgen zijn voor Nederlands beleid.

6 Conclusies

Op grond van de informatie verzameld in deze deskstudie kan het volgende worden geconcludeerd:

- Het Europese beleid voor de beleidsvelden landbouw, rurale ontwikkeling, verstedelijking en transport & vervoer is recentelijk herzien. Deze herziening zal geleidelijk opgenomen worden in de Nederlandse beleidsvelden.
- Het Europese beleid, uitgezet voor de periode 2000-2004 (2006), geeft meer mogelijkheden voor de integratie van maatregelen voor natuur- en landschapsbescherming in de zes beleidsvelden behandeld in deze studie. Milieumaatregelen in de landbouw, geïntegreerde plattelandontwikkeling, eco-toerisme, natuur in de stad en natuurvriendelijk transport wordt gestimuleerd.
- Ondanks de grotere mogelijkheden voor integratie van maatregelen voor natuur en landbouw in andere beleidsvelden moet geconstateerd worden dat de financiële middelen voor deze integratie gering zijn, zeker in vergelijking met het totale budget van de Europese Unie voor de zes beleidsvelden. Hoeveel dan??
- De precieze invloed van de nieuwe beleidslijnen die een sturende werking hebben voor natuur, landschap en biodiversiteit in Nederland is mede afhankelijk van de invulling van de Nederlandse overheid. De concrete projecten uitgevoerd met behulp van de financiële middelen voor doelstelling 2 gebieden en de URBAN, LEADER+ en INTERREG fondsen zullen uiteindelijk bepalen hoe groot de invloed van het Europese beleid is op ontwikkelingen in Nederland.

Literatuur

- DG Enterprise, 2000. EU schemes in support of tourism; an internet Roadmap for the Tourism sector.
- DG Landbouw, 2000. Fact sheet: Hervorming van het GLB: Plattelandsontwikkeling.
- DG Transport, 1998. The common Transport Policy Sustainable mobility: perspectives for the future. COM 1998/716.
- DG VI, 1998. Evaluation of agri-environment programmes. VI/655/98.
- EC, 1997. Towards an urban agenda in the European Union. COM (97) 197.
- EC, 1999. Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council on a community Framework for cooperation to promote sustainable urban development COM (99) 557
- EC; vertegenwoordiging in Nederland, 1999. Europese Almanak 2000. Sbu uitgevers, Den Haag.
- EC, 2000a. Beschikking van de Commissie van 22 december tot het vaststellen van de zones in Nederland die in de periode 2000-2006 onder doelstelling 2 van de structuurfondsen vallen. (2000/118/EG).
- EC, 2000b. Info Leader II, oktober 2000. Nr. 82.
- EC, 2000c. Agenda 2000, voor een sterkere en grotere unie. COM (97) 2000 def.
- EEA, 2000. Towards sustainable transport. EEA, Bureau of the Official Publication of the EU, Luxembourg
- Wit, M. de, 1999. Natura 2000: a variety of views on nature. University of Amsterdam. Scriptie

Belangrijke Internetadressen

Informatie over diverse structuurfondsen: <http://www.inforegio.cec.eu.int>

Informatie over de diverse DG en hun beleid:

Landbouw	http://www.europa.eu.int/comm/dgs/agriculture/index_en.html
Transport	http://www.europa.eu.int/comm/dgs/energy_transport/index_en.html
Visserij	http://www.europa.eu.int/comm/dgs/fisheries/index_en.html
Regionaal beleid	http://www.europa.eu.int/comm/dgs/regional_policy/index_en.html
Wetgeving	http://europa.eu.int/eu-lex/en/index.html
Europese Commissie (algemeen)	http://europa.eu.int/comm/index_en.htm
Links naar Europese instellingen	http://europa.eu.int/inst_en.htm

Bijlage A Chronologisch overzicht van beleidsdocumenten van de Europese Unie in de zes beleidsvelden

Deze bijlage geeft een chronologisch overzicht van sectorale beleidsdocumenten van de EU die tijdens de deskstudie gevonden zijn. Het betreft documenten gepubliceerd in de periode na 1990.

Rurale ontwikkeling

1997

EC DG VI. July 1997. Rural developments. CAP 2000 Working document

2000

Agenda 2000. Voor een sterkere en grotere unie. COM (97) 2000 def.

Landbouw/CAP

1999

Communication from the commission to the council; the european parliament; the economic and social committee and te committee of te regions. Directions towards sustainable agriculture. COM (1999) 22 final

2000

Communication from the commission to the council and the european parliament. Indicators for the integration of environmental concerns into the CAP. COM (2000) 20 final

Agenda 2000. Voor een sterkere en grotere unie. COM (97) 2000 def.

Recreatie & Toerisme

1995

The role of the European Union in the field of Tourism- Green Paper COM (95)97

Transport

1992

Green paper on the impact of transport on the environment –A community strategy for “sustainable mobility”.

1995

Towards fair and efficient pricing in transport policy-options for internalising the external cost of transport in the EU- Green paper .COM(95) 691 fin.

Communication from the commission to the council; the european parliament; the economic and social committee and te committee of te regions . Common Transport Action programme 1995-2000. COM (95) 302 final

The citizens network- fulfilling the potential of public passenger transport in Europe- Green paper.COM (95) 601

1996

White paper- a strategy for revitalising the Community's railways COM (96) 421 fin.

1997

Green Paper on seaports and maritime infrastructure COM (97) 678 fin

Communication from the commission to the council; the european parliament; the economic and social committee and te committee of te regions-Promoting road safety in the EU: the programme for 1997-2001 COM (97) 131 fin.

Communication from the commission to the council; the european parliament; the economic and social committee and te committee of te regions- Intermodality and intermodal freight transport in the EU- a systems approach to freight transport-strategies and actions to enhance efficiency, services and sustainability COM (97) 243 fin.

Communication from the commission to the council; the european parliament; the economic and social committee and te committee of te regions- Trans-european rail freight freeways COM (97) 421fin.

Green paper on sea ports and maritime infrastructure COM (97) 678

1998

Commission working paper-Towards a framework for the solution of the environmental problems cause by traffic of heavy goods vehicles COM (98) 444 fin.

Fair payment for infrastructure use: a phased approach to a common transport infrastructure charging framework in the EU –White paper. COM (98) 466 fin.

EC, 1998. The Common Transport Policy Sustainable Mobility: Perspectives for the future. COM (1998) 716

Verstedelijking

1997

Communication from the Commission. Towards an urban agenda in the European Union. COM (97) 197 fin.

1999

Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council on a community Framework for cooperation to promote sustainable urban development COM (99) 557

Visserij

1997

Agenda 2000 voor een sterkere en grotere unie: COM (97) 2000 def.

1999

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament; fisheries management and nature conservation in the marine environment: COM(1999) 363 final

Bijlage B NUTS regio's in Nederland

COUNTRY AND REGION CODES

CORRESPONDANCE BETWEEN NUTS LEVELS AND NATIONAL ADMINISTRATIVE DIVISIONS

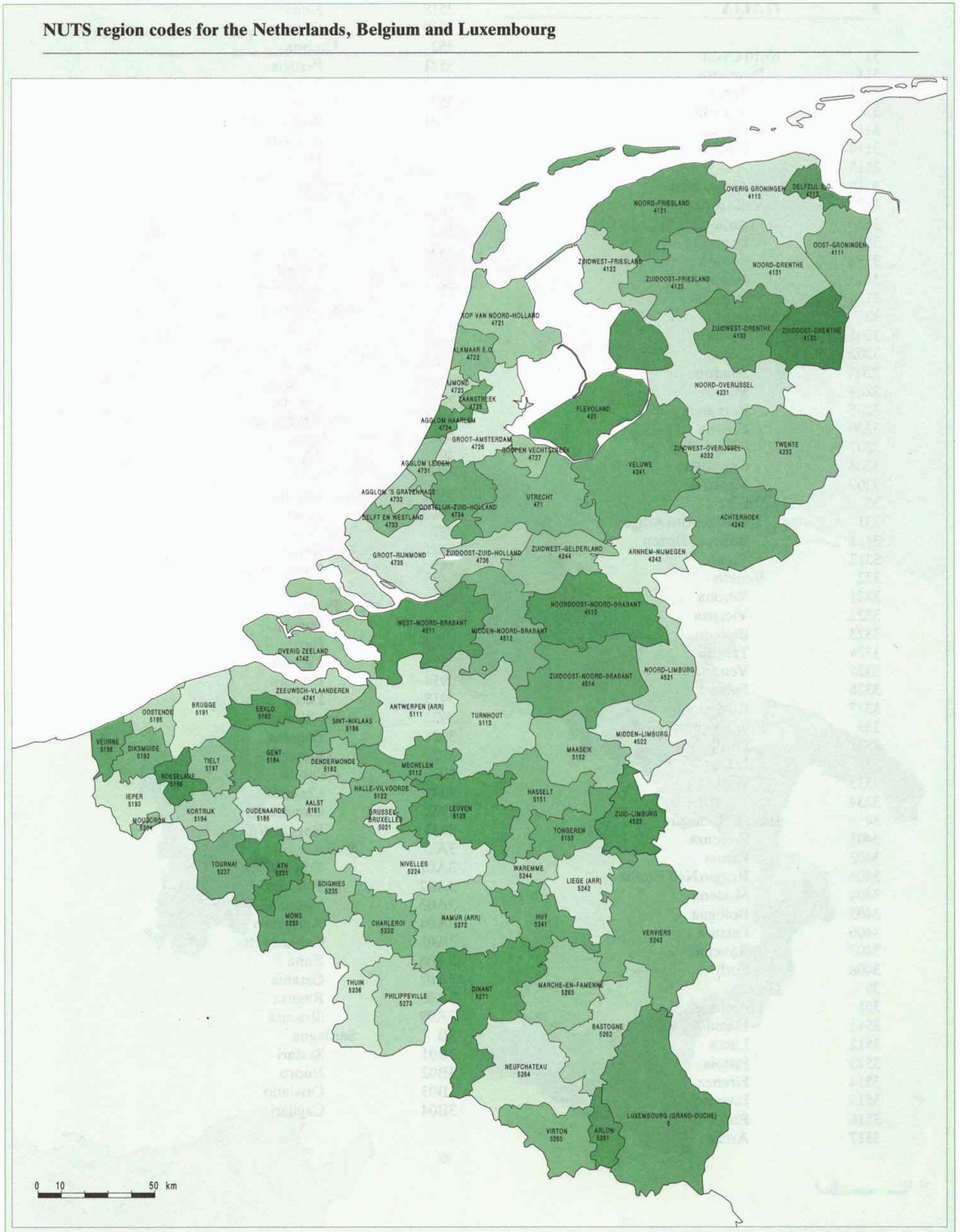
	NUTS 1	NUTS 2	NUTS 3
Deutschland	Länder	Regierungsbezirke ^a	Kreise
France	Zeat	Régions	Départements
Italia	Gruppi di regioni ^b	Regioni	Province
Nederland	Landsdelen	Provincies	COROP-Regio's
Belgique/België	Régions	Provinces	Arrondissements
Luxembourg	–	–	–
United Kingdom	Standard regions	Groups of counties ^b	Counties/Local authority regions
Ireland	–	–	Planning regions
Danmark	–	Grupper af Amter ^b	Amter
Ellas ^c	Groups of development regions ^b	Development regions	Nomoi
España	Agrupación de comunidades autónomas	Comunidades autónomas + Ceuta y Melilla	Provincias
Portugal	Continentes + Regiões autónomas	Commissões de coordenação regional + Regiões autónomas	Grupos de Concelhos

^a NUTS level 2 comprises 26 Regierungsbezirke and four Länder not subdivided into Regierungsbezirke.

^b Grouping for Community purposes.

^c NUTS level 2 regions for Ellas used in 1988 for the application of site selection criteria differed from those currently in use: refer to Figure 3.

NUTS region codes for the Netherlands, Belgium and Luxembourg

4	NEDERLAND	5	BELGIQUE-BELGIË
41	Noord-Nederland	51	Vlaams Gewest
411	Groningen	52	Region Wallonne
4111	Oost-Groningen	53	Bruxelles-Brussel
4112	Delfzijl E.O.	511	Antwerpen
4113	Overig Groningen	5111	Antwerpen (Arr)
412	Friesland	5112	Mechelen
4121	Noord-Friesland	5113	Turnhout
4122	Zuidwest-Friesland	502	Brabant
4123	Zuidoost-Friesland	5300	Bruxelles-Brussel
413	Drenthe	5122	Halle-Vilvoorde
4131	Noord-Drenthe	5123	Leuven
4132	Zuidoost-Drenthe	5224	Nivelles
4133	Zuidwest-Drenthe	523	Hainaut
42	Oost-Nederland	5231	Ath
423	Overijssel	5232	Charleroi
4231	Noord-Overijssel	5233	Mons
4232	Zuidwest-Overijssel	5234	Mouscron
4233	Twente	5235	Soignies
424	Gelderland	5236	Thuin
4241	Veluwe	5237	Tournai
4242	Achterhoek	524	Liege
4243	Arnhem-Nijmegen	5241	Huy
4244	Zuidwest-Gelderland	5242	Liege (Arr)
425	Flevoland	5243	Verviers
47	West-Nederland	5244	Wareme
471	Utrecht	515	Limburg
472	Noord-Holland	5151	Hasselt
4721	Kop van Noord-Holland	5152	Maaseik
4722	Alkmaar E.O.	5153	Tongeren
4723	IJmond	526	Luxembourg
4724	Agglom. Haarlem	5261	Arlon
4725	Zaanstreek	5262	Bastogne
4726	Groot-Amsterdam	5263	Marche-en-Famenne
4727	Gooi en Vechtstreek	5264	Neufchateau
473	Zuid-Holland	5265	Virton
4731	Agglom. Leiden	527	Namur
4732	Agglom. 'S Gravenhage	5271	Dinant
4733	Delft en Westland	5272	Namur (Arr)
4734	Oostelijk-Zuid-Holland	5273	Philippeville
4735	Groot-Rijnmond	518	Oost-Vlaanderen
4736	Zuidoost-Zuid-Holland	5181	Aalst
474	Zeeland	5182	Dendermonde
4741	Zeeuwsch-Vlaanderen	5183	Eeklo
4742	Overig Zeeland	5184	Gent
45	Zuid-Nederland	5185	Oudenaarde
451	Noord-Brabant	5186	Sint-Niklaas
4511	West-Noord-Brabant	519	West-Vlaanderen
4512	Midden-Noord-Brabant	5191	Brugge
4513	Moordoost-Noord-Brabant	5192	Diksmuide
4514	Zuidoost-Noord-Brabant	5193	Ieper
452	Limburg	5194	Kortrijk
4521	Noord-Limburg	5195	Oostende
4522	Midden-Limburg	5196	Roeselare
4523	Zuid-Limburg	5197	Tielt
		5198	Veurne

***Deel B: Verkenning internationale waarden
Nederlandse natuur en landschap***

J.A. Klijn en G.B.M. Pedroli

1 Inleiding

Vraag

Uitgangsvraag van het Natuurplanbureau (NPB) voor deze verkenning was een beeld te verkrijgen van de mogelijke vorm die een bijdrage internationale aspecten aan de tweede Natuurverkenning (NVK2) zou kunnen hebben. Gedacht was dit te presenteren in de vorm van een *dummy*, een allereerst slechts op hoofdlijnen ingevulde versie van de tekstbijdragen die in de NVK2 wenselijk zijn. Deze vraag was een uitvloeisel van een Plan van Aanpak dat – eveneens in opdracht van het NPB – eerder dit jaar werd opgesteld (Pedroli & Bouwma, juli 2000): de betekenis van de Nederlandse natuur in een internationaal licht was een van de onderwerpen die in dit Plan van Aanpak als prioritair naar voren kwam.

Kader

Inmiddels zijn de randvoorwaarden van deze verkenning in zoverre veranderd dat besloten is om al in de Natuurbalans 2001 speciaal aandacht te schenken aan de internationale dimensie van het Nederlandse natuurbeheer. Hierdoor zal de verkenning in eerste instantie van nut zijn voor de invulling van de Natuurbalans, en voor het vaststellen van eventueel op korte termijn nog aan te vullen kennis over de internationale aspecten van de Nederlandse natuur en het Nederlandse natuurbeleid.

Doel

Doel van deze notitie is derhalve randvoorwaarden vast te stellen waaronder NB2001 en NVK2 op degelijke wijze over de grens kunnen kijken ten behoeve van de eindgebruiker (i.c. Nederlandse Overheid) en daardoor de ontbrekende samenhang en behandeling van de internationale dimensie van het Nederlandse natuurbeleid in NVK97, NB98, NB99 en NB2000 te compenseren.

Werkwijze

Voor deze verkenning waren enkele dagen onderzoekstijd beschikbaar. Deze notitie is het resultaat van een snelle bureaustudie en enkele gesprekken met deskundigen binnen en buiten Alterra.

Indeling notitie

Hoofdstuk 2 behandelt de argumenten om meer aandacht aan de internationale context te schenken. Hoofdstuk 3 geeft ter referentie een overzicht van de huidige status in termen van internationale beleidscategorieën van Nederlandse natuurgebieden en landschappen. Hoofdstuk 4 beschrijft de internationale betekenis van de Nederlandse natuur en landschap. Hoofdstuk 5 gaat in op internationale trends en bedreigingen van de Nederlandse natuur en landschap. Hoofdstuk 6 en 7 geven beleids- en onderzoeksbevelingen. Bijlage C geeft een conceptinvulling van de beoogde onderdelen van de Natuurbalans.

2 Waarom meer aandacht voor de internationale context?

Er is I) een groeiend Europees bewustzijn, II) een sterk internationaal opererend bedrijfsleven, III) een internationaler blikveld en een kosmopolitisch actieradius van de burger IV) een voortgaande beleidsontwikkeling en wet- of regelgeving op Europees niveau. Tenslotte, V) voltrekken veel veranderingen in de groene ruimte zich op een internationalere schaal, vanuit internationaal werkzame drijvende krachten. Daarmee groeit de noodzaak om het Nederlandse beleid inzake natuur en landschap in internationaal perspectief te zetten. Meer specifiek zijn daarbij de volgende factoren in het geding:

- (a) de *internationale formele en informele verantwoordelijkheid* van landen c.q. lidstaten van Europa om die natuur- en landschapswaarden binnen hun landsgrenzen (extra) aandacht te geven, die een bijzondere internationale betekenis hebben.
- (b) De noodzaak en mogelijkheid om *grensoverschrijdend samen te werken* bij bescherming en herstel, bijvoorbeeld bij internationale gebieden (vgl. waddengebied in NL, Duitsland, Denemarken)
- (c) De mogelijkheid om een bepaalde *verdeling van verantwoordelijkheden en taken op een bovennationale schaal* aan te brengen (door vanuit internationaal perspectief aan bepaalde landen of regio's een zwaartepunt toe te kennen).
- (d) Te *anticiperen op naar schaal of oorsprong internationaal werkzame driving forces* inzake bijv. landgebruik en dan te kijken naar kansen en bedreigingen.
- (e) De mogelijkheid om *vanuit bestaande of te ontwikkelen natuur- en landschapswaarden sturend te zijn* bij communautair sociaal-economisch beleid, milieubeleid, waterbeleid, infrastructuurbeleid, landbouwbeleid, waarvan de effecten op natuur- en landschapswaarden evident zijn (bijv. regionaal ontwikkelingsbeleid).
- (f) De mogelijkheden om *economische potenties van natuur- en landschapswaarden* ook internationaal gezien (bijv. internationaal toerisme) verder te ontwikkelen.
- (g) *Aansluiting bij de perceptie en waardering van een meer kosmopolitische burger*, die zich beter bewust is van specifieke natuur- en landschapswaarden in eigen land ten opzichte van gebieden over de grens.
- (h) De *toenemende kennis van de verspreiding van natuur- en landschapswaarden, de voor- en achteruitgang en toekomstige bedreigingen daarvan*.

Op een aantal beleidsterreinen is enige internationalisering in probleemperceptie, beleidsontwikkeling en regelgeving al enige tijd ingezet; er zijn internationale verdragen, er is internationaal natuurbeleid, er zijn eerste stappen gezet om landschapsbeleid te ontwikkelen, er zijn grensoverschrijdende initiatieven voor natuurbehoud, er is toenemende aandacht om landbouwbeleid mede te steunen op mogelijkheden om landschappelijke en natuurdoelstellingen te realiseren en er is ook op het gebied van de ruimtelijke ordening toenemende activiteit om een aantal internationale perspectieven te ontwikkelen. Een en ander wordt verder toegelicht in Hoofdstuk 5.

3 Toegewezen status aan de Nederlandse natuur en landschappen

Een overzicht van de toegewezen status in de verschillende beleidscategorieën voor natuur en landschap is voor NB2001 en NVK2 een wezenlijk achtergronddocument. Een dergelijk overzicht bestaat nog niet, maar is op basis van beschikbare beleidsdocumenten gemakkelijk op te stellen. In ieder geval komen hier in voor:

- Nederlandse beleidscategorieën (verwijzen naar NBP, SGR, NBL21, Belvedere, etc)
- EU beleidscategorieën (Vogel-, Habitatrichtlijn)
- Internationale beleidscategorieën (Ramsar, Bonn, Bern, Landscape Convention, Unesco Cultural Heritage List, Unesco Man & Biosphere, Diploma's).

4 De internationale betekenis van Nederlandse natuur en landschappen

De internationale betekenisstoekenning van de Nederlandse natuur en het Nederlandse landschap betreft een aantal domeinen en bijbehorende criteria.

4.1 Natuur

Het natuuraspect is hier beperkt tot de levende natuur en verder vooral afgemeten aan volledig natuurlijke soorten en(soms) levensgemeenschappen. Beide aspecten worden tegenwoordig gerekend tot het ruimere begrip biodiversiteit. Dit begrip is ruimer omdat daarin ook de biodiversiteit van *organisatieniveaus* onder de soort worden begrepen (genetische verscheidenheid in de meest brede zin en omdat ook cultuurrassen een wezenlijk aspect vormen (vgl o.a. Schoevers 1987; Wolff, 1989; Osieck & Hustings, 1994)).

4.1.1 Welke criteria te hanteren ?

- aanwezigheid *endemische soorten* (verspreiding beperkt tot NL; een criterium waar NL naar nu bekend overigens niet of nauwelijks op scoort)
- soorten/levensgemeenschappen die in Europa (of de wereld) *zeldzaam* zijn
- soorten/levensgemeenschappen, waarvan het *zwaartepunt van de verspreiding* in NL ligt
- soorten/levensgemeenschappen waarvan een *zeer groot aandeel van de populaties* permanent of tijdelijk in Nederland verkeert (bv grutto's)
- soorten die internationaal in aantal of *leefgebied sterk teruglopen en/of bedreigd* zijn en waar Nederlandse populaties of leefgebieden dus belangrijk voor zijn of kunnen zijn.
- soorten die in NL aan de *areaalgrenzen* verkeren
- soorten waarvoor Nederland een belangrijke *positie in trekwegen* inneemt (trekvoegels, overwinteraars)
- aanwezigheid van "*stepping stones*" : gebieden die als steunpunt voor migratie van soorten dienen
- soorten/biotopen waarbij NL een *bijzondere relatie met aangrenzende landen* (België, Duitsland)onderhoudt; zeker waar NL als voedingsgebied voor de beide andere landen fungeert (bv moerassen/ bossen en bijbehorende soorten (cf Van der Sluis, 2000)
- *bijzondere gradiënten* (bv zout-brak-zoet overgangen)
- de *houdbaarheid en ontwikkelbaarheid* : kans dat zich soorten of gemeenschappen met internationale betekenis hervestigen of sterk uitbreiden
- enkele *aanvullende criteria* (bv. is de typelocaliteit, d.w.z. de oorspronkelijke vindplaats van een soort die in NL is ontdekt en beschreven); ander, afwijkend gedrag van soorten in NL vergeleken met andere landen.

In het algemeen gelden beleidsmatig vooral de criteria endemisme (in NL dus amper of niet geldig), zeldzaamheid/uniciteit, concentratie (% van de populatie), positie in trek- en migratiewegen en mate van teruggang en bedreigd zijn. Beleidsmatig heeft zich e.e.a. vertaald in de onderscheiding van zgn rode lijst soorten. In het Nederlandse natuurbeleid (aanwijzen natuurgebieden, keuze natuurdoeltypen en soortenbeleid) is de internationale invalshoek al nadrukkelijk weerspiegeld in de keuze voor de zgn ITZ criteria. De aanduiding I (waar het dan om gaat) staat daarbij voor Internationaal belangrijk, de T= teruglopend in

aantal/verbreiding, Z= Nationaal zeldzaam). Omdat men soorten niet kan beschermen zonder hun leefgebieden te beschermen heeft zich dat ook vertaald in het aanwijzen van vitaal geachte leefgebieden in voldoende omvang en het behouden en evt. herstellen van noodzakelijke condities in die gebieden (bijv. waterkwaliteit, rust, medegebruik). De stand van de kennis over (West) Europa is relatief goed en de kennis en gegevens zijn redelijk goed gesystematiseerd en ontsloten (atlasgegevens) er is redelijke consensus over criteria en rode lijst soorten). E.e.a. geldt overigens vooral de soortengroepen vogels, planten, zoogdieren, amfibieën en reptielen, dagvlinders en vissen. Er is weinig systematische kennis van andere soortengroepen, er is eveneens weinig kennis over genetische verschillen binnen een soort, van bijv. ondersoorten, waarvan de betekenis in bv. discussies over biodiversiteit (en dus voor biodiversiteitsverdragen) wel is onderkend. Voorts is nog kennis vereist van cultuurrassen (akkerbouw, tuinbouw, huisdieren, etc) die zowel vanuit het oogpunt van biodiversiteit als cultuur-historisch belangrijk zijn.

4.1.2 Welke soorten / gemeenschappen en gebiedstypen of gebieden zijn internationaal belangrijk ?

Kennis hierover is relatief goed ontwikkeld o.m. door de Europese Atlasprojecten. Criteria zijn uitgekristalliseerd, rode lijsten opgesteld.

Door Wolff et al. (1989) is in een tweetal tabellen samengevat wat in internationaal verband als a. belangrijke taxonomische groepen/levensgemeenschappen gezien kunnen worden en b. welke natuurgebiedstypen internationaal belangrijk kunnen worden beschouwd. Inmiddels zijn de inzichten terzake niet of nauwelijks veranderd (zie tabel 22., p122 resp. tabel 24, p.127)

Minder sterk ontwikkeld zijn de overzichten van beleid en beleidscategorieën in de ons omringende landen, zodat het Nederlandse Natuurbeleid daar zo goed mogelijk op aan kan sluiten, of ook bewust gekozen kan worden daarvan af te wijken. Als voorbeeld kan dienen de Gelderse Poort waar aan Duitse zijde een cultuurlandschapsstrategie wordt gehanteerd, en aan Nederlandse zijde meer een natuurlandschapsstrategie.

Tevens bestaat in leemte in de kennis van de relaties tussen Nederlandse natuur en de natuurgebieden in de omliggende landen. Van der Sluis (2000) bepaalde de internationale positie van drie gebiedstypen, bossen, heiden en moerassen als 'voedingsgebied' voor gebieden in Duitsland en België, ook weer voor m.n. vogels. Vooral moerassen fungeren inderdaad als voedingsgebied; voor bossen geldt dit niet of nauwelijks en werken buitenlandse gebieden als brongebied; bij heidesoorten is er enige uitwisseling naar beide kanten (Van der Sluis, 2000: fig. 1, p.7).

4.2 Landschap

De niet-ecologische aspecten/waarden van landschappen kunnen onderverdeeld in:

- Economische aspecten (hier niet verder behandeld)
- Cultuurhistorische aspecten (archeologie, historische geografie en bouwkundige aspecten)
- Aardwetenschappelijke aspecten
- Visuele en/of belevingsaspecten en deels daardoor bepaalde recreatieve aspecten

4.2.1 Cultuurhistorie van landschappen

Het is gebruikelijk een aantal *deelaspecten* te onderscheiden binnen de hoofdgroep cultuurhistorie. Landschappen ontleen hun cultuurhistorische waarde aan een samenstel van :

- *historisch-geografische fenomenen* zoals oorspronkelijke ontginningsstructuren (bv. middeleeuwse cope-ontginningen in het Hollands-Utrechtse veengebied of relatief moderne droogmakerijen als de Noordoost-Polder) of bewoningsstructuren, maar ook waterstaatkundige of militaire patronen (de Hollandse Waterlinie)
- *archeologische fenomenen* (bv. grafheuvels, hunebedden, oude bewoningsplaatsen)
- *historische gebouwen* (steden, dorpen, kastelen, buitenplaatsen, bijzondere gebouwen, zoals oude stoomgemalen)

Veel minder dan bij de natuur s.s. is voor cultuurhistorische fenomenen een internationaal erkende en operationele basis voorhanden voor een betekenisgeving of waardering. Dat ligt aan begripsmatige zaken (waar gaat het over ?), het vooralsnog ontbreken van heldere en geaccepteerde waarderingscriteria en aan een adequaat overzicht van de verbreiding, kwaliteit en teruggang van waarden of de mate van bedreiging. Dit geldt zowel de archeologische als historisch-geografische en bouwkundige aspecten. Van een werkelijk onderbouwde internationale vergelijking kan derhalve nog geen sprake zijn. Daarop een voorschot nemend is te verwachten dat in ieder geval de volgende criteria opgeld zullen doen:

- *uniciteit/ zeldzaamheid* : is een fenomeen in absolute zin beperkt tot NL of komt het buiten NL nauwelijks voor?
- *de mate van gaafheid* (is het fenomeen nog relatief onaangetast?)
- de mate van teruggang (vgl. afname in aantal of oppervlak) bij soorten of levensgemeenschappen.
- *De mate van bedreiging*: wordt het voortbestaan sterk bedreigd (bv. door ander grondgebruik, ontwatering, vervuiling)
- In relatie daarmee: *de houdbaarheid in NL of een groter gebied (west Europa)*.
- *Aanvullende criteria* zijn soms/mogelijk bruikbaar: de *kenmerkendheid*, onderlinge *samenhang in tijd en ruimte* (bijv. archeologie + historische geografie + bouwkunde); voorts wordt *soms ouderdom* als aanvullend criterium genoemd. Denkbaar is ook *(on)herstelbaarheid* als aanvullend criterium te nemen.

Welke objecten/gebieden zijn historisch-geografisch internationaal belangrijk ?

Zoals gesteld zijn er geen internationale standaarden ontwikkeld voor een systematische analyse. Wel beschikken we over een aantal bronnen die soms wel en soms niet op basis van enkele van de eerder genoemde criteria gebieden of objecten met een boven-nationale betekenis benoemen:

- Levend verleden (Haartsen et al., 1989); met als aanvulling/actualisering:
- Nederlandse cultuurlandschappen van internationale betekenis (Adriaan Haartsen);
- Nota Belvedere
- UNESCO/World heritage

Haartsen et al (1989) en Haartsen (1998) komen voor de historisch-geografische aspecten op de volgende kwalificaties, waarbij zij uitgaan van internationale zeldzaamheid en in Haartsen et al 1989 de internationale betekenis (op basis van bv. het feit dat een bepaald ontginningsstype in NL is ontstaan en door toedoen van NL'rs naar andere landen is geëxporteerd , d.w.z. op te vatten als oorsprongsgebied of op basis van het feit dat een bepaald ontginnings en

bewoningspatroon zeer karakteristiek is voor de bewonings- en ontginningsgeschiedenis); later is die aanduiding door Haartsen door het criterium kenmerkendheid vervangen.

	Zeldzaamheid	Kenmerkendheid
Lössontginning / Rivierterras:	o	o
Kampongginning met plaatselijk essen:	o	o
Jongere heide-ontginning:	o	o
Stroomrug / Komontginning:	+	+
Duinen en duinontginning	+(lokaal)	+(lokaal)
Veenontginning	o	+
Veenkoloniën	o	+
Oudere zeekleipolders	(+)	+
Recente zeekleipolders	(+/-)	(+/-)
Droogmakerijen	(+/-)	+
Landgoederen en buitenplaatsen	(+/-?)	(+/-?)lokaal

De Nota Belvedere (OC&W, VROM, LNV, V&W, 1999), geeft een overzichtskaat met gebieden van bijzondere (nationale) betekenis in zowel historisch-geografisch, archeologisch als bouwkundig opzicht, maar is niet expliciet in de gehanteerde criteria, laat staan in het vermelden van internationale maatstaven. Wel vermeldt zij in tekst en op kaart gebieden die door UNESCO op de (voorlopige) lijst van Werelderfgoed zijn geplaatst : (Waterlinie, Stelling van Amsterdam, Middag Humsterland, Kinderdijk, deel Alblasserwaard, Beemster, Groetpolder (NH), Schokland/Noordoostpolder/Swifterenban, westelijke Waddenzee (vanwege onderwater-archeologie). Kortom: de meeste vooralsnog hoog scorende zaken liggen in laag-Nederland en hebben met de waterstaatkundige en/of ontginningsgeschiedenis te maken, dan wel met strategisch-militaire functies waar ook water in het geding was.

Archeologie

Er zijn geen systematische overzichten van archeologische fenomenen in Nederland in Europese context, waarbij bijvoorbeeld zeldzaamheid of kenmerkendheid als criterium zijn gehanteerd om de internationale betekenis vast te stellen (med. Prof.Vervloet). Naar inschatting van de laatste zijn de meeste fenomenen in Nederland uit de diverse perioden (Steentijd, Bronstijd, IJertijd, Romeinse tijd, Middeleeuwen) amper zeldzaam of uniek. Duidelijke uitzondering vormen de **terpen**, die elders in Europa niet of nauwelijks voorkomen en zeker niet in termen van ouderdom (vanaf 2500 jaar), aantallen/dichtheden. Voorts is het denkbaar dat Nederland een relatief hoge dichtheid en gaafheid te zien geeft aan scheepsarcheologische resten.

In het Belvedere-rapport (OC&W, 2000) staan gebieden aangegeven vanwege de archeologische betekenis op grond van voornamelijk nationale overwegingen en mogelijk deels internationale motieven. De laatste zijn echter niet geëxpliciteerd.

Historische gebouwen

Ook op een aparte kaart geeft Het Belvedere-rapport een groot aantal (105) cultuurhistorisch belangrijke steden, voor het overgrote deel gelegen langs de grote rivieren en in westelijk Nederland (zie kaartje x uit Belvedere). Hierbij heeft naar ons bekend niet een concrete set internationale criteria gegolden.

4.2.2 Aardkundige waarden

Aardkundige waarden worden bepaald door geomorfologische, geologische en/of bodemkundige fenomenen (patronen, objecten, aardkundige processen). In het algemeen kan de internationale betekenis worden verbonden aan criteria als internationale zeldzaamheid, gaafheid, en zaken als kenmerkendheid/representativiteit, diversiteit en overige aspecten (bv. of Nederland van een bepaald fenomeen de zgn. typelokaliteit binnen de grenzen heeft: de plaats waar een fenomeen voor het eerst is beschreven en waar het vaak de naam aan heeft te danken). Ook de mate van bedreiging en/of herstelbaarheid (of vervangbaarheid) kan een criterium zijn.

In Nederland is met name op het vlak van de geomorfologie (terreinvormen) en in mindere mate op geologisch en bodemkundig gebied geïnventariseerd en gewaardeerd (Gonggrijp, 1989; Koomen et al., 2000) . De internationale dimensie en daarbij behorende criteria zijn zelden als zodanig apart onderscheiden, meestal is een combinatie met nationale criteria gemaakt. Dit heeft ook te maken met het gebrek aan internationaal vergelijkingsmateriaal en internationaal gemeenschappelijke criteria. Vooralsnog kunnen de volgende conclusies getrokken (vrij geïnterpreteerd naar Gonggrijp, 1989):

	Int.Zeldzaam / karakteristiek	
Limburgs Heuvelland:		
Carboon/Krijtafz	lok	lok
Maasterrassen	0	lok
Hogere zandgronden:		
Stuwwallen/landijsvormen	+ ?	+ ?
Overig (dekzanden/stuifz.)	lok?	lok?
Rivierengebied:	? lok	? lok
Laagveengebied:	? lok	? lok
Zeekleigebied:		
ingepolderd:	?	?
schorren/kwelders	+/-	+
Kustduinen:	+	+
Afgesloten zeearmen/-estuaria:	0 ?	0 ?
Getijdengebied (Delta+wadden):	+	+
Noordzee:	?	?

4.2.3 Visuele / toeristisch-recreatieve aspecten in internationale context

Door Jansen (1994) is de recreatief-toeristische betekenis van het Nederlandse landschap, aansluitend bij de indeling in landschapstypen cf. De Nota landschap . voor buitenlands toerisme onderzocht. Allereerst is vastgesteld dat het landschap zeker een der motieven is voor buitenlandse toeristen om naar Nederland te komen, zeker voor Italianen, Spanjaarden en Fransen, in iets mindere mate bij Belgen, Duitsers, Scandinaviërs. Geconcludeerd wordt dat zeldzaamheid in Nederland (bijv. Limburgs Heuvelland) en daarmee de aantrekkelijkheid voor de Nederlandse toerist voor buitenlands toerisme geen motief is. In België en Duitsland is van dat landschapstype immers veel meer te vinden. Internationaal blijken bijv. het laagveengebied en de kustzone, ook voor de buitenlandse toerist meer bijzondere aantrekkingskracht uit te oefenen. Strand en zee en water(watersport) in het algemeen zijn in het onderzoek bovendien als extra attractie voor buitenlands toerisme genoemd. Verder zijn musea/oude gebouwen, grote steden als trekpleister genoemd. Veel buitenlandse toeristen zijn geïnteresseerd in de combinatie van mogelijkheden.

4.2.4 Internationale landschapswaarden in samenhang en opgeteld

Door Meeus et al. (1991) is een Europese landschappenkaart gemaakt, die ondanks beperkingen een beeld geeft van de aard van het Nederlandse landschap in Europese context. Uit de kaart is af te leiden dat de Nederlandse landschappen op die globale schaal tot drie hoofdlandschappen behoren:

- 1) *Artificial landscapes*; polders (zeeklei, veen, rivierpolders);
- 2) *Kampen-landscapes* (zandgebieden); en
- 3) *Open-field landscapes* (Limburg).

Uit die overzichtskaart is in grote lijnen vast te stellen waar Nederland op Europese schaal toe gerekend kan worden en tot op zekere hoogte hoe de Europese verbreiding van de in Nederland aangetroffen landschappen is.

Door Klijn et al. (1999) is de positie en betekenis van het Nederlandse polderlandschap in (West-)Europa nader bepaald. Hieruit blijkt dat polders ook elders in Europa in delta's en langs rivieren te vinden zijn, maar dat zowel het oppervlakte aan polders als de grote variatie aan Nederland een bijzondere positie verleent. (zie kaartje); e.e.a. is gebaseerd op historisch-geografische, ecologische en visuele kenmerken (bv openheid, mate van aantasting) en teruggevoerd op criteria als mate van voorkomen ("zeldzaamheid"), kenmerkendheid en variatie (typen polders), een en ander weergegeven in kaartvorm;

Daarnaast is geanalyseerd in welke mate polders door oneigenlijke invloeden negatief zijn beïnvloed, wat toekomstverwachtingen zijn en in hoeverre vigerend beleid in de bescherming voorziet. Het blijkt dat Nederlandse poldergebieden vanuit Europees perspectief meer bijzonder zijn en aanvullend beleid vragen.

Andere landschappen zijn niet of nauwelijks onderzocht, al heeft De Regt (1989) kleinschalige landschappen (een fors deel van de kampenlandschappen) onderzocht met gegevens over verspreiding, ecologische, visuele en andere betekenis, voor- en achteruitgang.

5 Internationale trends en bedreigingen voor de Nederlandse natuur en landschappen

- autonome ontwikkelingen vooral in landbouw, infrastructuur/verstedelijking, waterbeheer (ruimte voor water e.d.)
- beleidsontwikkelingen: de verantwoordelijkheid die Nederland kan dragen hangt ook af van de trends in het buitenland (bescherming 'stepping stones' in migratieroutes bijv.)
- welke waarden zijn nog niet veiliggesteld (zie o.m. polderverhaal Klijn)

De toenemende internationalisering van de economie en de demografische, economische en milieu-ontwikkelingen op communautair nivo bepalen steeds meer de randvoorwaarden voor natuur in Nederland. De veranderingen in het beleid en de subsidies voor andere sectoren vormen veelal de 'drivers' voor natuur. Gezien het belang van de invloed die andere sectoren uitoefenen op natuur is de integratie van natuurbeschermingsdoelstellingen in het beleid van andere sectoren een thema dat herhaaldelijk terugkomt in diverse beleidsstukken op nationaal en internationaal nivo (EU-biodiversity Strategy, EU- Agro biodiversity strategy, Common Agricultural Policy, Common Transport policy, PEBLDS, CBD, concept NBL21, enz.).

Het analyseren van ontwikkelingen en trends in andere sectoren en het beleid dat hiervoor geformuleerd wordt is essentieel om de scenario's inzake natuur in Nederland te kunnen onderbouwen. Als belangrijkste sectoren die natuur beïnvloeden werden door de respondenten landbouw, verstedelijking, infrastructuur en vervoer genoemd.

De ervaring met het modelleren van ontwikkelingen in andere sectoren is echter betrekkelijk gering. Gezien het belang van integratie is dit een werkveld dat bij verdere ontwikkeling aanzienlijke grensverleggingen kan opleveren in de toepassing van kennis over de ontwikkelingen in de diverse sectoren en de effecten daarvan op de natuur.

6 Beleidsaanbevelingen

6.1 Natuur in internationaal kader

Uit tabellen en teksten is afleidbaar dat Nederland een zeer bijzondere internationale positie inneemt voor de zoete moerassen en zoute moerassen (kwelders en schorren), alsmede de getijdewateren (waddenzee en delta); van grote waarde zijn de duinen, de heidegebieden en de zoete en zwak brakke wateren in het Holocene gebied. Een zekere internationale betekenis hebben graslanden en brakke binnenwateren. De weidevogelpopulaties (bijv. grutto) zijn van zeer grote internationale betekenis; hetzelfde geldt voor bepaalde groepen overwinteraars (ganzen, steltlopers).

Bossen en wateren in het Pleistoceen worden i.h.a. internationaal minder hoog gewaardeerd.

6.2 Algemeen beeld van de internationale betekenis Nederlandse landschap

Vast te stellen valt:

- De stand van de kennis van Europese landschappen en de positie van Nederlandse landschappen verre is van toereikend voor een consistente betekenisbepaling.
- Dit kennistekort loopt op in de volgende reeks : ecologie – historische geografie – aardkunde – archeologie – bouwkunde.
- Voorlopige systematische overzichten of “*quick scan*” door deskundigen indiceren in ieder geval een bijzondere en meervoudige betekenis van landschappen in “Laag-Nederland”. Daar zijn zowel in ecologische opzicht als in historisch-geografisch, bouwkundig, archeologisch opzicht belangwekkende fenomenen aanwezig indien bezien op internationale zeldzaamheid (oppervlakteaandeel, dichtheid), kenmerkendheid, deels op basis van gaafheid. Deze combinatie van waarden van internationale allure blijkt onder meer uit internationale status-toekenningen (Wetlands, Vogel- en Habitatrichtlijn-gebieden; Cultural heritage) Bovendien is het internationaal toerisme voor zover landschappelijke attractiviteit een rol speelt, met name op die gebieden geconcentreerd.

De nadruk die in het Nederlandse natuurbeleid in het verleden heeft gelegen op de kalkgraslanden in Zuid-Limburg en de beekdallandschappen van de Pleistocene landschappen lijkt dus niet te kunnen beargumenteerd met internationale betekenis van deze landschapstypen.

6.3 Cultuurhistorische fenomenen

Als algemeen beeld geldt dat de internationale betekenis van cultuurhistorische fenomenen nog niet systematisch in beeld is gebracht. De ontwikkeling van criteria, consensusvorming, een systematische gegevensverzameling is nog weinig vergevorderd. Het meest duidelijke overzicht en internationale betekenis-toekenning is er voor de historisch geografische gegevens. Voor archeologische en bouwkundige gegevens is de kennis veel minder ver ontwikkeld.

Rekening houdend met kennislacunes komt desondanks een beeld naar voren, waarbij Nederland cultuurhistorisch (historisch geografisch, archeologisch, bouwkundig) de grootste internationale betekenis aan de dag legt in Laag Nederland (zeeklei, laagveen, kustzone, deels rivierengebied).

6.4 Archeologische waarden

Vrijwel alle archeologische waarden die in Nederland bekend zijn, zijn niet uniek in Noord-West Europa. Een uitzondering hierop vormen de terpen in – wederom – Laag-Nederland.

6.5 Aardkundige waarden

In de literatuur zijn geen systematische criteria-ontwikkeling en vergelijking met buitenlandse gegevens te vinden. Er is sprake van een te smalle basis voor een werkelijke internationale betekenis-toekenning. Vooruitlopend kan op basis van een intuïtieve /onvolledige analyse worden vastgesteld dat in ieder geval terreinvormen/geologische fenomenen van internationale allure in Nederland zijn te vinden in de kustzone (duinen, estuaria , waddegebiedkwelden), maar ook de landschapsvormen (m.n. stuwwalreeksen, grondmorenes) lijken vrij bijzonder. In de overige gebieden zijn lokaal meer specifieke bijzonderheden aanwijsbaar (zie Gonggijp, 1989).

6.6 Visuele – toeristische waarden

Voor buitenlandse toeristen zijn vooral die landschappen aantrekkelijk die typisch zijn voor de Lage Landen en die afwijken van wat zij in eigen land reeds hebben : Laagveengebied, zeekleigebieden, rivierenland, kustzone. Landschappelijke aantrekkelijkheid is een van de motieven, naast enkele andere (steden, musea, watersport).

7 Onderzoeksconsequenties NPB 2001

7.1 Natuur

- Over het algemeen bestaat er veel en goede kennis over de Nederlandse natuur in internationale context.
- Een leemte bestaat in de kennis over de betekenis van de natuur vlak over de grens (m.n. Duitsland en België), en die van 'stepping stones' voor 'Nederlandse' trekvogels, voor de natuur in Nederland.
- Een andere leemte bestaat in kennis van het natuurbeleid dat voor deze gebieden in het buitenland geldt, en waarop Nederland in het belang van de natuur hier invloed zou kunnen uitoefenen.
- Daarnaast is behoefte aan een overzicht (zowel in tekst als in kaart) van de toegewezen status van de Nederlandse natuur en landschap op grond van vastgestelde Nederlandse en internationale beleidscategorieën.

7.2 Landschap

- Onderzoek / consensusvorming m.b.t. criteria en motieven om per aspect te differentiëren
- Europese landschappenkaart als vergelijkingsbasis tot stand brengen.
- Update en onderbouwen indeling Haartsen dringend noodzakelijk.

7.3 Cultuurhistorische aspecten en archeologische waarden

- Aanbevolen wordt om z.s.m. tot heldere criteria-ontwikkeling voor cultuurhistorische fenomenen te komen, daarbij vooral uitgaande van internationale zeldzaamheid, kenmerkendheid en gaafheid.
- Voorts wordt aanbevolen om bestaande kennis, m.n. op het terrein van de archeologie te compileren en operationeel te maken, bijvoorbeeld in samenwerking met de ROB.

7.4 Aardkundige waarden

- Aanbevolen wordt om voor systematische criteria-ontwikkeling en vergelijking met buitenlandse gegevens via expert judgement tot een betere basis te komen. Aanbevolen wordt om een case study uit te voeren voor een relatief goed onderzocht landschapstype, de kustduinen (Case study duinen voor aardkundige waarden: Platform AW, EUCC, Alterra).

Literatuur

- Farjon, J.M.J., G.H.P. Dirx, A.J.M. Koomen, J.A.J. Vervloet & G.W. Lammers (2001). *Nederlandschap Internationaal: Bouwstenen voor een selectie van gebieden landschapsbehoud*. Alterra-Rapport 358. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen.
- Gonggrijp, G.(1990). *Nederland in vorm; aardkundige waarden van het Nederlandse landschap*. Achtergrondrapport Natuurbeleidsplan, Min LNV, Den Haag
- Haartsen, A. (1998) *Nederlandse cultuurlandschappen van internationale betekenis*. Hist. Geogr. Tijdschr. 16: 109-114.
- Haartsen, A.J., A.P. de Klerk, J.A.J. Vervloet, m.m.v. G.J.Borger (1989). *Levend Verleden; een verkenning van de cultuurhistorische betekenis van het Nederlandse landschap*. Achtergrondreeks Natuurbeleidsplan 3. Min.LNV, Den Haag
- Jansen, M. (1994). Zicht op landschap. Een verkennend onderzoek naar de betekenis van het Nederlandse landschap voor buitenlandse toeristen. LUW, Wageningen.
- Klijn, J.A., F.Bethe, M.Wijermans & K.W.Ypma (1999). *Landscape assessment at a European level; a case study of polder landscapes*. Alterra report 173, Wageningen
- Koomen, A.J.M. (2001). *Inventarisatie aardkundige waarden in Nederland; Operatie Landijs*. Alterra rapport 689, Wageningen
- Meeus, J. (1991). *Map of European landscapes*. In: Wijermans, M. & J. Meeus, 1991, Karakteristieke landschappen van Europa. WRR-rapport W 58, Den Haag.
- Natuurbalans 1998, 1999, 2000, 2001. RIVM/DLO, Bilthoven
- OC&W, VROM, LNV, V&W (2000). *Nota Belvedere*. Den Haag.
- Osieck, E.R. & F. Hustings (1994). *Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland (met toegevoegd lijst van internationaal belangrijke soorten in Nederland)*. SOVON/Zeist.
- Pedroli, B. & I. Bouwma (2000). *Plan van aanpak NVK2-Internationaal*. Notitie voor het Natuurplanbureau. Alterra, Wageningen.
- Regt, A.L. de (1989). *Small-scale landscape in a large scale Europe*. Ministry of Housing, Physical planning and environment / Physical Planning Agency, The Hague.
- Sluis, Th. van der (2000). Natuur over de grens; functionele relaties tussen natuur in Nederland en natuurgebieden in grensregio's. Reeks 'Planbureau – werk in uitvoering' nr 00/01. Alterra, Wageningen.
- Wolff, W. (red.,1989). *De internationale betekenis van de Nederlandse natuur*. Achtergrondrapport Natuurbeleidsplan. Min. LNV, Den Haag.

Bijlage C Dummy Internationale waard en Nederlandse natuur en landschap

Inleiding

In aansluiting op een verkenning over een mogelijke invulling van internationale waarden van Nederlandse natuur en landschap voor de Natuurverkenningen 2002 in opdracht van het Natuurplanbureau in december 2000, is in januari 2001 tevens een conceptinhoudsopgave (dummy) in de vorm van stellingen en alinea's met toelichting opgesteld van de onderdelen van de Natuurbalans 2001 op ditzelfde gebied.

Stelling

<i>alinea</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
STELLING	De belangrijkste internationale waarde van de Nederlandse natuur & landschap ligt vooral in Laag-Nederland, maar nog niet alle beleids- en beschermingsinstrumenten zijn afgestemd op internationale betekenis.

Lijstje belangrijke soorten en gebieden met bijbehorende internationale status (op basis van legenda bij fig1 uit Osieck, DLN, september 98; Habitatrichtlijn; Vogelrichtlijn, etc.)

Door Wolff et al. (1989) is in een tweetal tabellen samengevat wat in internationaal verband als a. belangrijke taxonomische groepen/levensgemeenschappen gezien kunnen worden en b. welke natuurgebiedstypen internationaal belangrijk kunnen worden beschouwd. Inmiddels zijn de inzichten terzake niet of nauwelijks veranderd (vgl tabel 22., p122 resp. tabel 24, p.127)

Overzichtsk kaartje alle internationaal beschermde gebieden in NL

- EU beleidscategorieën (Vogel-, Habitatrichtlijn à la fig1 en fig 2 uit Osieck, DLN, september 98)
- Internationale beleidscategorieën (Ramsar, Bonn, Bern, Landscape Convention, Unesco Cultural Heritage List, Unesco Man & Biosphere, Diploma's)
- voor Nederlandse beleidscategorieën verwijzen naar NBP, SGR, NBL21, Belvedere, etc.

**overzichtsk kaart NL
beleidscategorieën**

Invulling alinea's

<i>alinea</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
voor- beelden natuur	pleisterplaatsen stellopers en NATURA2000-gebieden komen voor sommige soorten redelijk overeen (2 <i>kaartjes</i>), voor andere helemaal niet (kraanvogels) (<i>kaartje</i>)

**kaartje van Taymir tot Kaapstad
(trekroute Kanoet)**

<i>aline</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	trekvissen (paling, zalm) hebben grote barrieres (<i>lijstje</i> belangrijkste soorten + <i>kaartje</i> trekroutes en barrieres)

kaartje trekroutes zalm / paling

<i>aline</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	trekvlinders (Atalanta) zijn deels afhankelijk van niet-veiliggesteld cultuurlandschap (<i>lijstje</i> belangrijkste soorten + <i>kaartje</i> trekroutes en zomerbiotopen)

voorbeeld: trekroute Atalanta (uitwerken naar barrieres en zomerhabitats)

<i>aline</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	internationale betekenis Waddenzee (<i>kaartje</i> nu eens niet van Zeehonden)

kaartje internationale betekenis Waddenzee

<i>aline</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	Vergelijking tussen de besproken soorten en de beschermingsstatus van hun habitats.

<i>aline</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	Natuur over de grens (zie Milieuverkenning 2000, ander voorbeeld, bv roerdomp NL - B.

kaartje natuur over de grens

Van der Sluis (2000) bepaalde de internationale positie van drie gebiedstypen, bossen, heiden en moerassen als 'voedingsgebied' voor gebieden in Duitsland en België, ook weer voor m.n. vogels. Vooral moerassen fungeren inderdaad als voedingsgebied; voor bossen geldt dit niet of nauwelijks en werken buitenlandse gebieden als brongebied; bij heidesoorten is er enige uitwisseling naar beide kanten (Van der Sluis, 2000: fig. 1, p.7).

<i>aline</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
voor-beelden landschap	<i>kaartje</i> polderlandschappen (uit: Klijn <i>et al.</i> , 1999)

kaartje polders in Europa (Klijn *et al.*, 1999)

Door Klijn *et al.* (1999) is de positie en betekenis van het Nederlandse polderlandschap in (West-)Europa nader bepaald. Hieruit blijkt dat polders ook elders in Europa in delta's en langs rivieren te vinden zijn, maar dat zowel het oppervlakte aan polders als de grote variatie aan Nederland een bijzondere positie verleent. (zie kaartje). E.e.a. is gebaseerd op historisch-geografische, ecologische en visuele kenmerken (bijv. openheid, mate van aantasting) en teruggevoerd op criteria als mate van voorkomen ("zeldzaamheid"), kenmerkendheid en variatie (typen polders), een en ander weergegeven in kaart. Daarnaast is geanalyseerd in welke mate polders door oneigenlijke invloeden negatief zijn beïnvloed, wat toekomstverwachtingen zijn en in hoeverre vigerend beleid in de bescherming voorziet. Het blijkt dat Nederlandse poldergebieden vanuit Europees perspectief meer bijzonder zijn en aanvullend beleid vragen.

<i>alinea</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	<i>kaartje</i> plaggenbodems

kaartje plaggenbodems (Edelman)

<i>alinea</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	<i>kaartje</i> terpen, die elders in Europa niet of nauwelijks voorkomen en zeker niet van zelfde ouderdom (vanaf 2500 jaar), aantallen/dichtheden.

kaartje terpen in Europa

Een aantal bronnen benoemen – soms wel en soms niet op basis van duidelijke criteria – historisch geografische en archeologische gebieden of objecten met een boven-nationale betekenis:

Levend verleden (Haartsen *et al.*, 1989); met als aanvulling/actualisering:

- Nederlandse cultuurlandschappen van internationale betekenis (Adriaan Haartsen);
- Nota Belvedere
- UNESCO/World heritage

<i>alinea</i>	<i>tekst en plaatjes</i>
	<i>kaartje</i> internationaal belangwekkende geo(morfo)logische verschijnselen (bijv. actieve stuifzanden)

kaartje levende stuifzanden in Europa

Natuurplanbureau-onderzoek

Verschenen werkdocumenten

in de reeks 'Planbureau - werk in uitvoering (per 31 december 2001)

1998

- 98/01 *Querner, E.P., Th.G.C. v.d. Heijden & J.W.J. v.d. Gaast.* Beschikbaarheid grond- en oppervlaktewater voor natuur. Nadere uitwerking en toepassing in Oost-Gelderland.
- 98/02 *Reijnen, R.* (samenstelling) Graadmeters biodiversiteit terrestrisch. Graadmeters bijzondere natuurkwaliteit terrestrisch t.b.v. de Natuurplanbureaufunctie en graadmeter ruimtelijke kwaliteit natuur voor Monitoring Kwaliteit Groene Ruimte (MKGR).
- 98/03 *Higler, L.W.G.* Graadmeters biodiversiteit aquatisch.
- 98/04 *Dijkstra, H.* Graadmeters voor landschapskwaliteit. Raamwerk en bouwstenen voor een kwaliteitsindex 2000+.
- 98/05 *Sprangers, J.T.C.M.* (red.) Graadmeters voor algemene natuurkwaliteit: een eerste verkenning.
- 98/06 *Nabuurs, G.J. & M.N. van Wijk.* Graadmeters voor de fysieke producten van bos.
- 98/07 *Buijs, A.E., J.F. Coeterier, P. Filius & M.B. Schöne.* Graadmeters sociaal draagvlak en beleving
- 98/08 *Neven, M.G.G. & E.E.M. Verbij.* Laten we wel zijn! Studie naar conceptualisering van natuurgerelateerd welzijn.
- 98/09 *Kuindersma, W.* (red.), *P Kersten & M. Pleijte.* Bestuurlijke graadmeters. Een inventarisatie van bestuurlijke graadmeters voor de Natuurverkenning 2001.
- 98/10 *Mulder, M., M. Klaassen & J. Vreke.* Economische graadmeters voor Natuur. Ontwikkeling raamwerk en aanzet tot invulling verdelingsgraadmeters.
- 98/11 *Smaalen, J.W.M., C. Schuiling, G.J. Carlier, J.D. Bulens & A.K. Bregt.* Handboek Generalisatie. Generaliseren ten behoeve van graadmeteronderzoek in het kader van Natuurplanbureaufunctie.
- 98/12 *Dammers, E. & H. Farjon.* Naar een nieuwe benadering voor de scenario's van de Natuurverkenningen 2001.
- 98/13 vervallen
- 98/14 *Hinssen, P.J.W.* Activiteiten in 1999 in toeleverende onderzoeksprogramma's. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau.
- 98/15 *Hinssen, P.J.W.* (samenstelling). Voorstudies Natuurbalans 99. Een inventarisatie van de haalbaarheid van een aantal onderwerpen.

1999

- 99/01 *Kuindersma, W.* (red). Realisatie EHS. Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999 voor de onderdelen Begrenzing en realisatie EHS, Strategische Groenprojecten, Landinrichting, Compensatiebeginsel en Bufferbeleid.
- 99/02 *Prins, A.H., T. van der Sluis en R.M.A. Wegman.* Begrenzing van beekdalen in de Ecologische hoofdstructuur.; De relatie met biodiversiteit van planten.
- 99/03 *Dijkstra, H.* Landschap in de natuurbalans 1999.
- 99/04 *Ligthart, S.* Bescherming van natuurgebieden, nationale en internationale instrumenten.; Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/05 *Higler, B & S. Semmekrot.* Verkennende studie graadmeter natuurwaarde laagveenwateren
- 99/06 *Neven, I. K. Volker & B. van de Ploeg.* Tussenrapportage van een exploratief onderzoek naar de indicering van het concept maatschappelijk draagvlak voor de natuur.
- 99/07 *Wijk, H. van & H. van Blitterswijk.* Achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/08 *Kuindersma, W.* Beleidsevaluatie voor de Natuurbalans; Een handleiding voor medewerkers aan de Natuurbalans.

- 99/09 *Hinssen, P. J. Luijt & L. de Savornin Lohman.* Het meten van effectiviteit door het Natuurplanbureau; Enkele overwegingen.
- 99/10 *Koolstra, B.J.H., G.W.W. Wameling & V. Joosten.* Modelkoppeling en –aanpassing SMART/SUMO – LARCH; Modelkoppeling en aanpassing ten behoeve van integratie in de natuurplanner in het kader van het project Graadmeters Natuurwaarde Terrestrisch.
- 99/11 *Koolstra, B.J.H., R.J.F. Bugter, J.P. Chardon, C.J. Grashof, J.D. van Kuijk, R.M.G. Kwak, A.A. Mabelis, R. Pouwels & P.A.Slim.* Graadmeter natuurwaarde terrestrisch; Verslaglegging van de uitgevoerde werkzaamheden.
- 99/12 *Wijk, M.N. van, J.G.de Molenaar & J.J. de Jong.* Beheer als strategie; Een eerste aanzet tot ontwikkelen van een graadmeter beheer (tussenrapportage).
- 99/13 *Kuindersma, W. & M.Pleijte.* Naar nieuwe vormen van beleidsevaluatie voor het Natuurplanbureau?; Een overzicht van evaluatiemethoden en de toepasbaarheid daarvan.
- 99/14 *Kuindersma, W, M. Pleijte & M.L.A. Prüst.* Leemtes in de beleidsevaluatie natuurbalansen ingevuld?; Een verkenning van de mogelijkheden om enkele leemtes in het evaluatiedeel van de Natuurbalans op te vullen.
- 99/15 *Hinssen, P.J.W. & H. Dijkstra.* Onderbouwende programma's; de resultaten van 1999 en de plannen voor 2000. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau
- 99/16 *Mulder, M. Wijnen & E.Bos.* Uitgaven, kosten en baten van natuur; Inventarisatie van de rijksuitgave aan natuur, bos en landschap en toepassing van maatschappelijke kosten-batenanalyses bij natuurbeleidsverkenning.
- 99/17 *Kalkhoven, J.T.R., H.A.M. Meeuwssen & S.A.M. van Rooij.* Omzetting typologie Basiskaart Natuur 2020 naar typologie Begroeiingstypenkaart
- 99/18 *Schmidt, A.M., M. van Heusden & C.J. de Zeeuw.* Tussenresultaten project Informatielogistiek Natuurplanbureau
- 99/19 *Buijs, A.E., M.H. Jacobs, P.J.F.M. Verweij & S. de Vries.* Graadmeters beleving; theoretische uitwerking en validatie van het begrip 'afwisseling'
- 99/20 *Farjon, H. J.D. Bulens, M. van Eupen, K.Schotten & C. de Zeeuw.* Plangenerator voor natuur-scenario's; ontwerp en verkenning van de technische mogelijkheden van de Ruimtescanner
- 99/21 *Berg, A.E. van den.* Graadmeters beleving: Horizonvervuiling (in bewerking)

2000

- 00/01 *Sluis, Th. Van der.* Natuur over de grens; functionele relaties tussen natuur in Nederland en natuurgebieden in grensregio's
- 00/02 *Goossen, C.M., F. Langers & S. de Vries.* Recreatie en geluidbelasting in 1995 en 2030; onderzoek voor Milieuverkenning 5
- 00/03 *Kelholt, H.J & B. Koole.* N-footprint 1980 – 1997, doorkijk 2030
- 00/04 *Broekmeyer, M.E.A., R.P.B. Foppen, L.W.G. Higler, F.J.J. Niewold, A.T.C. Bosveld, R.P.H. Snep, R.J.F. Bugter & C.C. Vos.* Semi-kwantitatieve beoordeling van effecten van milieu op natuur
- 00/05 *Broekmeyer, M.E.A. (samenstelling).* Stroom- en rekenschema's 1^e fase VijNo thema natuur. Bijlagerapport voor de bouwsteen natuur en de indicatoren natuurkwaliteit, landschapskwaliteit en confrontatie recreatievraag en –aanbod
- 00/06 *Vegte, J.W. van de & E. Turnhout.* De maat van de natuur; een onderzoek naar waarderinggrondslagen in graadmeters voor natuur
- 00/07 *Kuindersma, W., M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Realisatie Ecologische Hoofdstructuur 2000. Achtergronddocument bij hoofdstuk 4 van de Natuurbalans 2000
- 00/08 *Kuindersma, W. & E.E.M. Verbij.* Realisatie van groen in de Randstad. Achtergronddocument bij hoofdstuk 9 van de Natuurbalans 2000
- 00/09 *Van Wijk, M.N, M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Signalen over natuur en landschap. Achtergronddocument bij hoofdstuk 2 van de Natuurbalans 2000

- 00/10 *Van Wijk, M.N. & H. van Blitterswijk.* Evaluatie van het bosbeleid. Achtergronddocument bij hoofdstuk 5 van de Natuurbalans 2000
- 00/11 *Veeneklaas, F.R. & B.van der Ploeg.* Trendbreuken in de landbouw. Achtergrondrapport project VIJNO-toets van het Milieu- en Natuurplanbureau voor de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
- 00/12 *Schaminée, J.H.J. & N.A.C. Smits.* Kwantitatieve veranderingen in de vegetatie van drie biotopen (laagveenwateren, heide en schraalgraslanden) voor zeldzaamheid en voedselrijkdom over de periodes 1930-1950 (referentie), 1980-1990 en 1990-2000. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2000
- 00/13 *Willemen, J.P.M. & A.M. Schmidt.* Datacatalogus. Eerste inventarisatie van geo-data beschikbaar voor het Natuurplanbureau
- 00/14 *Klijn, J.A.* Landbouw, natuur en landschap in Nederland; een voorverkenning voor de Natuurverkenning 2
- 00/15 *Klijn, J.A.* Landschap in Natuurplanbureau-producten: een mental map en onderzoeksaanbevelingen
- 00/16 *Elbersen, B., R. Jongman, S. Múcher, B. Pedrolí & P.Smeets.* Internationale ruimtelijke strategie (in herdruk)
- 00/17 *Berends, H, E den Belder, N. Dankers & M.J. Schelhaas.* Een multidisciplinaire benadering van de gebruikswaarde van natuur; verkenning van een methode om ontwikkelingsopties voor (stukken) natuur te beoordelen

2001

- 01/01 *Jansen, S. m.m.v. R. P.H. Snep, Y.R. Hoogeveen & C. M. Goossen.* Natuur in en om de stad
- 01/02 *Baveco, H., J.C.A.M. Bervaes & J.Vreke.* Advies over de ontwikkeling van modellen voor het Natuurplanbureau
- 01/03 *Zouwen, M. van der & J. van Tatenhove.* Implementatie van Europees natuurbeleid in Nederland
- 01/04 *Sanders, M.E. & A.H. Prins.* Provinciaal natuurbeleid: kwaliteitsdoelen voor de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/05 *Reijnen, M.J.S.M.. & R. van Oostenbrugge.* Wetenschappelijke review van SMART-MOVE. Onderdeel van het kern-instrumentarium van het Natuurplanbureau
- 01/06 *Bruchem, C. van.* Stuwende schaarste. Over de drijvende kracht achter de ontwikkeling van de agrarische sector
- 01/07 *Berkhout, P., G. Migchels & A.K. van der Werf.* Te hooi en te gras. Verkenning naar ontwikkelingen in de grondgebonden veehouderij en gevolgen hiervan voor natuur en landschap
- 01/08 *Backus, G.B.C.* Parels in de Peel. Intensieve veehouderij en natuur in Nederland Plattelandstad
- 01/09 *Salz, P.* Requiem voor de visserij in Vis Mineur
- 01/10 *Smit, A.B.* Ruimte voor akkers en tuinen, bomen en bollen. Verkenning naar ontwikkelingen in de akkerbouw en opengrondstuinbouw en effecten hiervan op natuur en landschap
- 01/11 *Bouwma, I.M., J.A. Klijn & G.B.M. Pedrolí.* Voorstudies Natuurverkenningen 2002 – onderdeel internationaal. Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst; Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap
- 01/12 *Oerlemans, N., J.A. Guldemond & E van Well.* Agrarische natuurverenigingen in opkomst. Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen
- 01/13 *Koster, A., A. Oosterbaan & J.H. Spijker.* Ontwikkeling van natuur in de Nederlandse steden
- 01/14 *Bos, E.J. & J.M. Vleugel (eindred).* Uitgaven aan natuur door Rijk, provincies, lagere overheden, particulieren en de EU
- 01/15 *Oostenbrugge, R., F.J.P. van den Bosch & K.M. Sollart.* Natuurbalans 2001: enquête resultaten provincies